Avrupa ile Asya Arasındaki Adam

Gâzi Mustafa Kemal I

Dagobert Von Mikusch

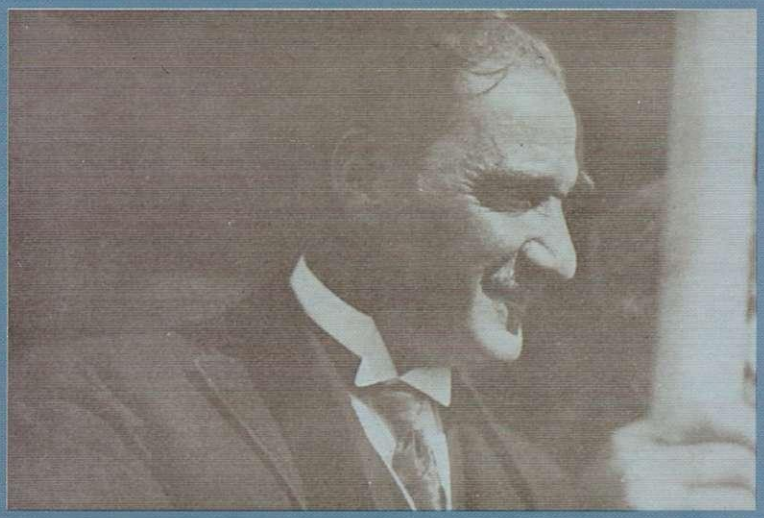
Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okurlarına armağandır.
Parayla satılmaz.

Avrupa ile Asya Arasındaki Adam

Gâzi Mustafa Kemal II

Dagobert Von Mikusch

Cumhuriyet

Cumhuriyet'in okurlarına armağandır.
Parayla satılmaz

AVRUPA ÎLE ASYA
ARASINDAKİ ADAM

GAZİ MUSTAFA KEMAL

II

Nurer UĞURLU başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmiştır.

Dizgi - Yayımlayan:
Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş.
Baskı: Çağdaş Matbaacılık ve Yayıncılık Ltd. Şti.
Mart 2000

DAGOBERT VON MtKUSCH

AVRUPA İLE ASYA ARASINDAKİ ADAM

GAZİ MUSTAFA KEMAL

II

Türkçesi: Esat Nermi Erendor

Cumhuriyet GAZETESININ
OKURLARINA ARMAĞANIDIR.

5. BALKALDIRICI

"Türkiye'de reform yapmak, onu öldürmek demektir." Salisbury Markisi böyle diyor. Osmanlı İmparatorluğu Türkiye kabul edilirse, büyük İngiliz devlet adamının bu kehaneti de gerçeğin dile getirilmesi sayılır. Uğranılan felaketlerden sonra, her zaman olduğu gibi, nedenler ve etkenler arandı, bulundu da; sorumluluklar yaratıldı ve yönetici adamlar daha sonraki kuşakların yargılamasına uğradı. İnsani açıdan bu da haklı ve yerindedir. Fakat daha derinlemesine bakılınca, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasında, dünya tarihinin bir trajedisinin oynandığı görülecektir. Türler, ırklar nasıl tükenir, niçin tükenir bilinmez; toplum biçimleri için de durum bundan farklı değildir; bu da bireyin iradesinden çok daha güçlü bir yazgının kaçınılmaz ortamında cereyan eder.

Yaklaşık aynı dönemde, başka bir Doğu halkı, Japonlar, ciddi bir birikimleri olmadığı halde Ortaçağ'dan, Yeniçağ'a sıçramayı başardılar. Ne var ki bu değişim sırasında

tam birlik içinde bir halk oluşturmaktaydılar; burada sadece, tümüyle yaşama gücüne sahip organizmanın, varlığını sürdürebilmesine ilişkin koşullarda meydana gelen değişikliğe uyum sağlaması söz konusuydu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise durum değişikti. Yeni yaşama biçimlerinin kazanılmasıyla birlikte, eskinin yerine baştan sona yeni bir organizmanın yaratılması da gerekiyordu. Başka deyişle, Devlet yapısının modernleştirilmesi, yakın tarihin tanıdığı en pürüzlü süreçlerden biriyle, ulusal birliğe dayalı devlet tipine yönelişle aynı zamana rastlamıştı. Bilindiği üzere bu amaçla Avrupa'da, İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi yüzyıl savaşılması gerekmiş, Almanlar ise nice ağır doğum sancılarından sonra ancak yarım bir oluşuma ulaşabilmişlerdir.

-Belli bir yaşın biyolojik yaşama tarzı olarak- en son tarih devresinde, hiçbir halkın uzak kalamadığı, bu nitelikte bir bünye değişimi için, Osmanlı İmparatorluğu gerekli önkoşullardan yoksundu. Padişahlık iktidarındaki sihrin bozulmasından sonra, Fransa kralhğmdakine benzer biçimde, birbirinden ayrılmaya çalışan organları birbirine kaynaştırabilmiş, çok güçlü merkezi bir yönetimin mistiği de kaybolmuşta. Doğal çekim gücü sayesinde tüm parçalan, adeta bir atom çekirdeği gibi çevresinde toplayan, Alman birliği içinde Prusyalılannkine benzer bir güç alanından da aynı derecede yoksundular.

Osmanlılık için ulusal devlet bir zorunlulukta. Fakat böylesi bir bünyeyi nasıl kazanacaktır? Merkezileşmeye

dayalı bir birlik yolunu denese, Hristiyan bölgeler buna karşı çıkacak, dillerini korumak ve kendi kendilerini yönetmek isteyecektir. Onlara uyulsa, federatif bir bölünmeye gitmeye ve durmadan yeni ayrıcalıklar kazanmaya kalkışacaklardır; o zaman da Müslümanlar öfkelenecek, Hıristiyanlardan yana çıkılıyor ve İslamiyet'e ihanet ediliyor diye feryat edeceklerdir. Sorun sadece Makedonya'nın sayıca az Hıristiyan Rumları, Sırpları, Bulgarlanyla ilgili olsaydı, belki de bir uzlaşma yolu bulunurdu. Fakat asıl büyük zorluk bambaşka bir yerdeydi. Müslümanların yoğun olduğu bölgede, Küçük Asya'da bir hayli güçlü, üstelik özümleştirilememiş yabancı bir halk oturmaktaydı: Ermeniler. Bu bedbaht halk, acıklı bir yazgının hışmına uğramıştır; bunda kendilerinin de suçu yok değildi; bugün Sovyetler Birliği'nde küçük bir cumhuriyete sığınmış durumdadırlar. Oysa o zamanlar nüfusları milyonlarla sayılıyor, Küçük Asya'nın doğu ve güneydoğusunda, geniş alanlara yayılmış bulunuyorlar, ayrıca ülkenin bütün büyük kentlerinde de azınlık olarak yaşıyorlardı. En eski Hristiyanlardan olmanın ve büyük bir geçmişe sahip bulunmanın gururuyla, yüksek bir Mltürel gelişimin bilincine vardılar; bu da onları kendi başlarına yaşayabilecek bir halk olabilecekleri inancına götürdü.

Refah düzeylerinin yükselmesi ve sayılarının da sürekli artması karşısında, bir zamanlar varolmuş eski Ermeni devletini yeniden kurmanın hayaline kapıldılar, bu umut

içinde de komşu Rusya'dan teşvik ve destek gördüler. Bu durum çevrelerinde ve aralarında yaşayan Müslümanların onlara karşı öfkeli bir kin duymalarına yol açtı; ancak görünürdeki bütün nedenler bile bu kini açıklamaya yetecek güçte değildir, bunun çok derinlerdeki köklerini kanda aramalıdır. Jön Türklerin izinden giden Kemalistler, öncülerinin hemen hemen bütün eylemleri hakkında görüşler ileri sürmüşlerdir. Sadece Ermeni sorununda Jön Türkleri savunmuşlar ve onların bütün dünyaca çok kötü bir suç sayılan yok etme politikalarım, açıkça olmasa bile, hiç değilse susmak suretiyle onaylamışlardm Bugün bile Ermeni konusu her Türk için bir "dokunma-bana çiçeği "dir. Olayın insani yönü bir yana bırakılırsa, Ermenilerin kendi devletleri bünyesinden dışarı atılması yeni Türkiye için -önkoşullardaki bazı farklarla- Amerika'da beyazların kurduğu yeni devlet için, Kızılderililerin yok edilmesinden hiç de daha az önemde bir zorunluluk değildi.

Dinsel olduğu kadar, ırksal nitelikte de olan böylesine zıtlıklar karşısında, bütün çabalar boşunaydı. İrticamn yenilgiye uğratılmasmdan soma şimdi, artık saraydan gelen hiçbir engelleme olmaksızın, milli devlet kurmak yolunda ciddi çalışmalara başlanmıştı; bu konuda ilk denemelere iç savaşla cevap verildi. Makedonya'da çete savaşları yeniden alevlendi; kimse kendi isteğiyle "Türkleştirilmek" istemiyordu. Arnavutlar Osmanlı İmparatorluğu'nun İsviçrelileridir, padişahın muhafız birliği onlardan oluştuğu gibi, ta-

rih boyunca birçok sadrazam da onlardan yetişmiştir; bu bakımdan da kendilerine her zaman hoşgörülü davranılmıştır. Devlet birliği içinde daha sıkı bir kaynaşmayla yer almaya karşı çıktılar ve oymak özgürlüklerinin kısıtlanmasına da direndiler. Sonra da düpedüz ayaklandılar. Düzenlenecek başarılı bir sefer Arnavutların aklını başına getirmeliydi; her zaman gereken psikolojik beceriden yoksun biçimde yönetilen bu sefer, barış getireceği yerde, yeni kinlerin tohumlarım saçmaya yaradı. Arabistan'a da koca bir ordu göndermek zorunda kalındı. Padişahın vasalleri olan çöl emirleri, merkezi otoritenin zayıflığından yararlanarak kendi bağımsız oymak dukalıklarını kurmaya kalkmışlardı. Ortaçağ Almanyası'nda da benzeri durumlar görülür, imparatorluklar otoritesinde her gevşeme, yerel prenslere kendi iktidarlarını artırmaya kalkışma yollarını açmıştır.

Kısaca çok köhnemiş devlet yapısının modernleştirilmesi diye tanımlanabilecek olan reformlar da hiç iyi yürümüyordu. Ertelenemez nitelikteki bu zorunlulukta bile akıllıca hamleler ve iyi niyetler, önlenilmesine güç yetmeyen engellere çarpıyordu. Dürüst çabalarla yapının değiştirilmesi ve yeniden kurulmasına girişilmişti; hepsi de bu amaca yönelik sayısız plan ve proje hazırlandı ve gerçekleştirilmesine girişildi; yüzlerce kararname çıkarıldı. Ne var ki birlik halinde bir devlet yapısının en başta gelen önkoşulu olan bağdaşık-homojen bir yasamanın, tarih öncesi göçebeliğinden 19. yüzyılın kentlisine kadar bütün kültür basamaklarının temsil edildiği bir ülkede uygulanması olanaksızdı.

Daha da kötüsü kendi evinin efendisi olamayışı haliydi. Devlet bütçesi yabancı ülkelerin borçlar yönetimi, bir çeşit tazminat komisyonu, Düyunu Umumiye tarafından düzenleniyordu. Fakat devlet gelirleri çoğu kez borçların faizlerini ancak karşıladığından, yabancı şirketlere verilen ayrıcalıklarla ilgili eski sistemde ivedi düzeltmeler yapmak zorunda kalındı. Fakat ayrıcalıklara karşılık ülkeye para gelmesi için, ünlü "kapitülasyonlar"a, yabancıların eski hukuk ve ticaret ayrıcalıklarına el sürülemezdi. O zamanlar sadece fizik güçlükleri bakımından değil, aynı zamanda moral bakımdan da üstünlükleri söz götürmez büyük devletlerin ağır basması karşısında, kapitülasyonlar her türlü ekonomik gelişmeyi engellediği halde, bu zincirlere sadece el sürülmeye kalkışılması bile düşünülemezdi. Ekonomik ilerleme olmaksızın, elbette ki kültürce de yükselme olamazdı.

Buna benzer bir dönüp dönüp aynı yere gelme dansı, manevi alanda da yapılıyordu. -Kabul edilmeleri artık kaçınılmaz bir zorunluluk olan- yeni yaşama biçimlerine yolu açmak için, din kuruluşlarından belirli bir kopma gerekliydi. Fakat buna da İslamiyet karşı çıkıyordu; din adamlarından değil de (bu yönden gelecek engellemeler nasıl olsa aşılabilirdi) daha çok halkın duyarlılığından çekimliyordu. Müslüman kitlesi bütün varlığıyla, alabildiğine derinlemesine din kuruluşlarıyla kaynaşmıştı; sadece gelenek olduğu için değil, aksine onun için hâlâ yaşayan değerler sa-

yıldığmdan bunlara sıkıca bağlıydı. Açıkça dinsel bir irtica hareketi olan Nisan (31 Mart) ayaklanmasından sonra, reformcular İslamiyet'in sembollerine el sürmekten kaçınıyorlardı. Artık şapkadan hiç söz edilmiyordu. Dünya savaşı sırasında Türk ordu komutanlığı, askerler için yüzlerini yağmurdan ve çiğ güneş ışığından koruyacak, öte yandan da mekruh sayılan Avrupalı şapkasını hatırlatabilecek bir kenarı ya da siperliği bulunmayacak bir serpul bulabilmek amacıyla çok büyük çabalar harcamak zorunda kalmıştı. Kadınlar için peçe taşımak ve toplumdan soyutlanmak yasağı bütün katılığıyla uygulanmıştı ve uygulanıyordu. Toplumun bünye ve düşüncelerin çevre değiştirmesine, sınırlı da olsa ancak tek bir yolla, laikleşmeyle ulaşılabilirdi, fakat din ile devlet işlerinin ayrılması o zaman için olanaksız görünüyordu. Bundan dolayı da İslamî kurumlardan vazgeçilemiyordu, çünkü bunlar Müslüman dünyasının en güçlü birleştirme araçlarıydı. Bunlar olmaksızın hemen hemen Osmanlı devletinin yarısını oluşturan Arap bölgesi elde tutulamazdı. Fakat İslamî kurumlar yalnızca çağa ayak uydurmayı engellemekle kalmıyor, kendi özünden dolayı "milliyet" düşüncesine de karşı çıkıyordu; Ortaçağ Avrupası'nm evrensel kilisesi de, yine bu şekilde kendi yapısal niteliğinden dolayı, devlet sınırlarının halklara göre belirlenmesine karşı çıkmıştı.

Böylece zorunluluğun dikte ettirdiği bu konu -çok geçmeden her biri başka telden çalmaya başlamış olsa bile, yi-

ne de- bütün Jön Türkler için bir türlü çözümleyemedikleri bir sorun durumunu aldı. Meşrutiyetin bünyesi onları başarısızlığa mahkûm ediyordu. Etkiler ve karşı-etkiler çözülemeyen bir düğümde birbirine dolaşmaktaydı; bu düğümü daha soma gelecek biri de gerçi çözemeyecekti, ama bir vuruşta paramparça edecekti.

Abdülhamit'in devrilmesinden sonraki yıllarda Türkiye'nin durumu, Sezar'm ortaya çıkışından önceki dönemin Romasma benzer. İç savaşlar ve parti kavgaları bu çağın belirgin özelliğidir. Yalnız düşünceler değil, iktidarlar da birbirleriyle boğuşuyordu.

Radikal İttihatçıların yürütme orgam olan komite, plânlı şekilde parti diktatörlüğünü amaçlıyordu. Sovyet devletindekine benzer şekilde, ülkenin bellibaşlı her yerinde İttihatçıların bir temsilcisi vardı, çoğu kez de ya bir telgraf memuru ya da bir teğmendi bu temsilci; bunlar ilin valisinden muhtarlara kadar bütün yönetimi gözetim altında bulunduracak, merkezin istediğini yerine getirecek ve halk arasında da yeni aydınlanmanın ışığını yayacaktı. Komitenin elbette ki akıllı kafalardan, becerikli adamlardan yana eksiği yokta; onda eksik olan gerçek bir orkestra şefiydi; bir Lenin'in devrimci dehasına ya da bir Troçki'nin acımasız sertliğine sahip bir önderdi. Parti hiçbir zaman devlet yönetimini, mutlak bir iktidara sahip olabilecek şekilde eline geçirmeyi başaramadı. Belki de bu dönemde ülke için olağanüstü bir tehlike yararlı olacaktı, böylesine bir tehli-

ke zorunluydu da. İttihatçılar ne zaman iktidarlarını kesinlikle kuracak duruma yakmlaşsalar, her seferinde dış politikada bir gerileme olmuş, onların saygınlığım sarsmış, kendi saflarında bölünmeler meydana getirmiş ve karşı akımlara yeniden üstünlük kazandırmıştır.

Zaman istikrarsız tablolarda yansıyordu; karmakarışık bir film seyredenin gözü önünde oynayıp duruyordu: Kısa sürelerde değişen sadrazamlar, feshedilen parlamentolar, umutla umutsuzluğun gün ve gece gibi değişip durduğu, gürültülü patırtılı meclis oturumları, korkuyla arkasında gölgeler araştıran bakanların hükümet toplantıları., kilitli kapılar arasında siyasal kulüpler toplanıyor, emirler veriliyor, sloganlar bildiriliyor, kararlar almıyor, herkes başkasını kuşkuyla kolluyordu. Geceleyin vurulan biri, bir köşede yere yığılıyor, bir ikincisi ertesi sabah önemli bir makam alarak ortaya çıkmak için, bir arka merdivenden yukarı çıkıyor, karaltılar seçilir gibi oluyor, isimler ansızın parlayıveriyor, soma yine ansızın sönüp gidiyordu. Şimdi bir figür giderek belirginleşmekteydi, çizgileri öylesine pekişiyordu ki, görünüşe göre pırıl pırıl beşiğinde kalıcı olacağa benziyordu: Mahmut Şevket Paşa'ydı bu; Abdülhamit'i deviren adam. Ordu alkış tutuyordu ona, bir adım daha, son bir adım daha ve diktatördür artık, fakat yanı başında tehdit edercesine Jakobin başları ortaya çıkınca, geri çekilip kaybolur. Ve böylece iktidar-iktidarsızlık oyunu, perde kapanmaksızm sürüp giderken, uzaktan savaşmak üzere yola çıkmış taburlarını yürüyüş marşı yankılanır.

Bu dönemle ilgili olarak Mustafa Kemal'in insani büyüklükle ilişkili olarak anlattığı bir olay vardır ki, kapsamı ve kendine özgü renkliliği bakımından burda tekrar edilmeye değer niteliktedir.

Daha sonraları bir arkadaş meclisinde "O günlerde İstanbul'a yapılan yürüyüşten soma Selânik'e dönmüş, işe başlamıştım" diye anlatıyor. "Bir akşam Kristal Palas'a gittim, burası Olimpos Oteli'nden pek uzakta olmayan Hürriyet Meydanı'nda bulunuyordu. Salon tıklım tıklım doluydu, boş yer yoktu. Bana öteki uçta, merdivenle çıkılan ayrı bir odayı gösterdiler. Yukarı çıkınca karşıma zarif döşenmiş, küçük bir salon çıktı, hepsi de dolu birkaç masası vardı. Bir masaya yaklaştığımı hatırlıyorum. Burda rakı ve bira içiliyor, yurt sorunları üzerinde ateşli laflar ediliyordu. Söz devrimlerin nasıl yapılması gerektiğine geldi ve bir devrimin başarıya ulaşması için büyük adamlara ihtiyaç olduğu söylendi. Bana öyle geliyordu ki, hepsinin içinde yatan gizli bir arzu, ihtiyaç duyulan o büyük adam olmaktı. Fakat nasıl olunacaktı? Her şeyden önce de: Bir büyük adam olmak için ne gibi nitelikler zorunluydu?

Ordakilerden biri: "Ben Cemal Bey gibi olmak isterdim!" diye bağırdı.

Bu sözü ötekiler "Bravo - Cemal gibi!" diye onayladılar (*).

(*) Cemal Bey o sırada binbaşıydı, daha sonra imparatorluğu yönetecek üç kişiden biri olacaktır.

Sonra da masada oturanların hepsi -onları sadece şöyle böyle tanıyordum- bana döndü.

Onları sakin, soğuk bir bakışla süzdüm. Ben böyle bakarak, onlara elbette bir şeyler anlatmak istemiştim. Fakat hiçbiri bendeki bu suskun hareketsizliği anlamışa benzemiyordu. Daha çok benim genellikle büyük adamlar hakkında, özellikle de Cemal hakkında onların görüşüne katılmamı beklemekteydiler.

Sadece bir jest yaparak onları onaylamaktan beni neyin alıkoyduğunu bilmiyorum. Benim böyle ısrarlı biçimde susuşum, masa arkadaşlanmm pek hoşuna gitmemişti ve yüzlerindeki ifadeden şahsımla ilişkili olarak neler düşündüklerini okuyabiliyordum. "Pek tanımadığımız bu adam kendini beğenmişin biri olacak" diye düşünmekteydiler.

O akşam masada, yoğun sigara dumanlan altında, iki görüş dile getirildi.

Bir görüşe göre, önce büyük adam, sonra vatanın kurtancısı olunmalıydı. Diğer görüşe göre ise lafla büyük adam olunmazdı. Önce vatan kurtanlmalıydı, ondan sonra bile, büyük adam olmanın sözü edilemezdi.

Dostlanm, bu iki görüşten hangisinin benimki olduğunu sizler düşünüp bulabilirsiniz.

Birkaç gün soma -yine konuyla ilgili olduğu için eklemek istiyorum- aym yerde çalıştığım Cemal Beyle birlikte tramvayla Olimpos oteline gidiyordum. Cemal, Selanik

gazetelerinin birinde imzasız bir makale yayınlatmıştı. Elinde tattuğu gazeteyi bana gösterip sordu: "Başmakaleyi okudun mu?"

"Hayır".

"Oku".

Okudum ve gazeteyi kendisine geri verdim.

"Nasıl buldun?" diye sordu.

"Bir gazetecinin alışılmış cinsten rastgele karalaması."

"Hey, baksana bana. Ben yazdım bunu".

"Affedersin, bilmiyordum. Fakat yazmamış olmanı isterdim".

Soma da ekledim:

"Cemal Bey, günün basma kalıp yollarına sapıp, her budalaya kendini beğendirmeye kalkışma. Yığınların alkışı ne önemlidir, ne de bir ağırlığı vardır. Gücünü hep böyle istenilene göre bir şeyler yaratma yolunda harcamaya devam edersen, şu günler sana ne getirir bilemem, fakat geleceğini hiç kuşkusuz mahvetmiş olursun. Büyük adam olmak, kimseye yaltaklanmamak, kimsenin gözünü boyamamak, ancak ülke için gerçek zorunluluğun ne olduğunu görmek ve doğruca bu amaca yürümektir. Herkes kendi görüşüyle ortaya çıkacak, herkes seni yolundan döndürmek isteyecektir. Olsun, sen yine bildiğinden hiç şaşmayacak, tuttuğun yolda devam edeceksin. Attığın her adımda önüne engeller dikilecektir. Ama sen, kendinin büyük değil, aksine küçük ve güçsüz olduğunu kabul eder, hiçbir yerden yar-

dım ummaz, hiçbir destek beklemezsen, sonunda bütün engelleri aşarsın. O zaman biri çıkıp seni büyük adam olarak nitelendirirse, sana bunu diyenlerin yüzüne sadece gülüp geçeceksin. Cemal Bey sözlerimi sessizce dinlemişti; ne var ki eleştirim pek etkili olmamışa benziyordu".

***

Rahat içinde uyuklayan garnizon hayatı, anayasanın başarısıyla birlikte gerilerde kalmıştı. Kışla avlusunda yapılan kısa eğitim çalışmaları yerine, şimdi birliklerin yarım gün ya da bütün gün dışarıya çıkarılmasına başlanmıştı. Açık arazide eğitime çıkılıyor, piyade ve süvari birlikleriyle manevralar yapılıyor, şimdi tüfekler, hatta toplar gerçek mermilerle doldurulup ateş ediliyordu, oysa böyle şeyleri yapmak Abdülhamit zamanında tek kelimeyle yasaktı. Bu canlı askerlik eylemleri, manevraya katılmak üzere bandoya ayak uydurarak sokaklardan geçen alaylar, o günlerde görülmeye değen, İstanbul'un korkunç kargaşası ve gazetelerin kulak tırmalayan kavgaları arasında insanı teselli eden manzaralardı. Kuşkusuz bu genel temizleme, parlatma, havalandırma ve güveleri kovalamadan hoşnut kalmayanlar da vardı. Padişahın "bendegân" yönetimi sona erdirilmişti; otuz yaşmdaki generaller, bu yönetim sayesinde bir zamanlar yaptıkları hızlı sıçramalar bir kenara konunca, yeniden teğmen apoletlerini takmışlardı. Şimdi bütün yurttaşlar yasa karşısında eşit olduğundan, Hristiyan Osmanlıların da renkli ceketleri giymeleri gerekiyordu, bu da onla-

nn hiç hoşuna gitmiyordu. Müslüman cihat ordusu, her dinden, her mezhepten askerlerin bulunduğu bir halk ordusu oluyordu ya da hiç de değilse böyle olması gerekiyordu. Ne var ki başarılamadı bu. Eğer bir insanın Hristiyan olarak vatam için savaşması ya da ölmesi gerekiyorsa, bunu elbette hilal yerine haç altında yapmayı yeğleyecekti.

Mahmut Şevket Paşa, periyodik olarak harbiye nazırlığı yaptı ve hiç değilse ordunun yeniden düzenlenmesi işine, sivillerin ve siyasal kulüpçülerin karışmasını önledi. Komitenin isteğine aykırı olarak da Almanya kayzerinden General von der Goltz'u istedi; bu gözlüklü, dost davranışlı mareşal, o neşeli iyimserliği ve ısırıcı nüktesiydi, her şeye bilgece karışmasını biliyor ve onun üstünlüğüne her Türk subayı, içinden ister İngiltere'yi, ister Fransa'yı tutsun, ister genç, ister yaşlı olsun boyun eğiyordu. Mahmut Şevket Paşa ordunun partiye değil, devlete hizmet etmesi gerektiğim biliyordu. Hiçbir subaym siyasal bir kuruluşa girmemesini isteyen bir genelge de yayınlanmıştı; fakat bu yönerge ne yazık ki kâğıt üstünde kaldı, uygulanamadı.

Mustafa Kemal, Selanik'te yavaş yavaş dikkatleri üzerine çekmeye başlamıştı. Kurmay işareti bu kolağası, askerlikle ilgili bir şeyin görülmesi ya da öğrenilmesi söz konusu olduğu her yerde hazn bulunuyor; görev gereği bir yükümlülüğü bulunmadığı halde, bütün tatbikatlara, atlı gösterilere, brifinglere katılıyordu. Gördükleri ya da duydukları konusunda eleştirisel görüşlerini bir not defterine yaz-

maktaydı. Bu arada Moltke'nin yazılarından çıkardığı özetleri ya da Napolyon'un seferleri hakkında küçük ekspozeleri de defterine geçirmişti. En yukarıya da acemice yazılmış Lâtin harfleriyle -acemiliği elinin bu yazıya alışkın olmayışmdandı- Napolyon'un generallerine her zaman yaptığı uyarıyı da başlık olarak yazmıştı: "Activité! Activité! Vitesse! (Etkinlik! Etkinlik! Çabukluk!) Defterinde oraya buraya da Fransız devrimine ilişkin düşünceler sıkıştırılmıştı. Devrimin tarihini kendine özgü terimlerine kadar bütün ayrıntısıyla öğrenmiş bulunuyordu.

Garnizonda çok geçmeden yükselme hırsı bulunan subaylardan biri olarak tanındı. 1910 güzünde Türkiye'yi temsil eden bir heyetin, büyük Fransız manevralarına katılmak üzere gönderilmesi gerekince, General Hüseyin Rıza Paşa'mn refakatçisi olarak seçildi. Böylece de ilk defa Balkanların sınırlarından öteye gitmek ve asıl Avrupa'ya kısa bir ziyaret yapmak olanağını buldu. Avrupa ona kendisini sakırdayan silâhlardan giysisiyle takdim etti. Orda, sevimli Pikardie'de, yurdunun başkenti İstanbul'da yabancı diplomatların nazikâne konuşmalarına sık sık nahoş madeni çeşni veren, o büyük güç aracını yakından gördü: Modern bir orduydu bu, en iyi şekilde eğitilmiş, çağdaş tekniğin bütün harikalanyla donatılmıştı; bu ordu yalnız dış kılığı bakımından değil, birlik ruhu bakımından da bağdaşık, kaynaşmış tek bir biçimleniş içindeydi, kendi ülkesindeki gibi ırkların ve inançların uyumsuzluğu diye bir sorunu da yoktu.

Gözünü, kulağını açık tutuyordu. Böylesi şeytani becerileri bu Batılılardan mutlaka öğrenmek zorunluydu. Daha bir, iki yüzyıl önce Türk korkusundan bunların tümünün ödü kopuyordu. Ama şimdi Viyana'da, Paris'te ya da başka bir başkentte kaşların şöyle bir çatılması yetiyor, bütün paşalar, bütün sadrazamları bir titremedir alıyordu. Onların alabildiğine öne geçtikleri kesindi ve yalandan görülünce de bu üstünlükleri çok daha göze çarpıcı oluyordu. Fakat bu böyledir diye, yurdunda birçok kimsenin yaptığı gibi, onları gözde alabildiğine büyütmenin de anlamı yoktu. Avrupalı karşısında kutsal bir saygıyla eğilmek hissini asla duymamıştı, duymayacaktı da. Bu da ona daha somaları, tek basma kaldığı zaman bile, bir büyük savaştan zaferle çıkmış üç büyük devlete birden kafa tatmak pervasızlığını sağlamıştır.

Hüseyin Rıza Paşa bu kitabın yazarına "Mustafa Kemal'in çalışkan bir subay olduğunu biliyordum" diye anlatmıştır. "Fakat onun Fransız komutanlarca verilen problemleri çözümlediğim Ve günlük savaş durumlarını nasıl değerlendirdiğini görünce, çok zeki bir kafayla da karşı karşıya olduğunu anladım".

Mustafa Kemal kendi ordusunun noksanlarım çok daha iyi anlamış durumda yurda döndü. Doğululara özgü, o kıpır kıpır hayalgücüne, onun matematik kesinliklerle düşünen kafasında yer yokta. Türklerde genellikle hayallere ağırlık vermek, gönülden geçen istekleri gerçekmiş gibi ele

almak, her şeyi oldukları gibi değil de, düşünmüş oldukları gibi görmek ve yanıldıklarım anladıkları zaman, bundan kolayca bir kendini beğenmişlik haline geçmek eğilimi vardır. Halkmdaki bu karakter özelliği onda yoktu. Uyanık bakışı arzu edilenle gerçekten erişilen arasındaki derin yangı farketmeyi başanyordu. Daha iyi bilgi elde etmek çabası içinde, bazan kantann topunu kaçırdığı da oluyordu. Vardığı yargıdan geri dönmüyor, tatbikatlarda komutanlann düzenlemelerini olumsuz şekilde eleştiriyor, hatta kendisine saçma görünen emirlere Avrupalı kavramlara göre disiplin anlayışıyla hiç de bağdaştınlamayacak biçimde karşı çıkıyordu. Bu kolağasınm sözünü sakınmadan yaptığı eleştiriler, sakalına kır düşmüş bazı generalleri incitiyordu. Daha önce politikada olduğu gibi, şimdi askerlik alanında da, uğrayacağı zarara hiç aldınş etmeyen bir "başkaldıncı" olmuşta. General kordonlan karşısında en küçük bir çekingenlik duymadan, sürekli uyanlar yapan bu adam doğrusu rahatsız edici bir duruma gelmişti, hızını artık kesmek gerekiyordu. Böylece onu kurmay heyetindeki ayncalıklı yerinden uzaklaştınp bir alaya komutan yaptılar.

Geîgelelim henüz çok genç olan subayın böyle bir görevde başansızlığa uğrayacağı yolunda beslenen gizli umut boşa çıktı. Teoride bilgili olan, uygulama hizmetinde de liyakatim gösterdi; yapılan denetlemelerde onun alayında kınanmayı gerektirebilecek hiçbir kusur bulunamadı.

Politikadan uzak kalmaya kararlı olduğu halde, olay-

ların gelişmesi onu kendiliğinden yine bu çevrenin içine itti. Devrimin asıl aktörleri askerler arasında, İstanbul'daki "sivillere" ve onların devrimi tümüyle açıkça zedelemesine karşı hoşnutsuzluk gün geçtikçe daha da artıyordu. Durum daha iyi olacağı yerde, daha kötü olmuşta. Eskiden hiç değilse görünür bir otorite vardı, şimdi ise bu da kalmamıştı. Üstelik ordunun içine parti çatışmalarının mikrobu yeniden girmiş bulunuyordu. İktidarlarını sürekli tehdit altında gören İttihatçılar komitesi, orduda güvenilir desetekler aramış, yandaşlarım kayırmış, onları en önemli mevkilere getirmişti. Mahmut Şevket Paşa kulüp adamlarının karşısında gevşek davranışıyla ordunun sempatisini gitgide yitirmekteydi. Havada yine komplo kokusu vardı.

1919-1911 kışında Selanik'teki genç subaylar, Mustafa Kemal'in çevresinde kümelenmeye başladılar. Kendisi alayının subaylarım her hafta taktik üzerinde görüşmeler yapmak üzere topluyordu; başka birlikten subaylar da onlara katılmaktaydı. Anlaşıldığına göre bu toplantılarda her zaman sadece askerliğe ilişkin konular ele alınmıyordu. Komitenin ispiyonları bu kuşkulu eylemler konusunda İstanbul'a raporlar göndermekte gecikmediler. İttihatçıların yediler kurulu hemen önlem alınmasını istedi. O sırada harbiye nazırı olan Mahmut Şevket Paşa, bu isteğe uymak zorunda kaldı, belki de bunu pek istemeyerek yapmış değildi. "Orduya hükümete karşı başkaldırmaya kışkırtmak girişiminde bulunduğu" gerekçesiyle Mustafa Kemal 1911

baharında alay komutanlığından alındı. Herhalde daha iyi gözetim altında bulundurulması amacıyla olacak, başkente çağrılıp genelkurmayda bir göreve atandı. Ne var ki masa başına sürgün edilmesi pek uzun sürmeyecekti.

1911 yılı kıtalararası büyük siyasal gerilimler dönemiydi. 1911 Temmuzunda Almanlar Agadir'e yaptıkları ünlü "panter sıçramasıyla" için için kaynayan dünya krizini yeni bir darbeyle en yüksek derecesine çıkarmışlardı. Fransa Fas'a tek başına sahip çıkmak istiyordu. Bu arada Mısır'dan başka Sudan'ı da garantilemiş olan İngiltere onun yanında yer aldı. Bir yıl önce ölmüş bulunan Eduard VII'in yerinde şimdi Sir Edward Grey büyük oyunu sürdürmekteydi. Avam kamarasında doğrudan savaş tehlikesinden söz etti. İngiliz donanması Kuzey Denizi'nde toplandı.

Bütün İslâm dünyası soluk kesen bir heyecanla büyük devletlerin Fas yüzünden çatışmalarını izliyordu. Bu aç gözlü saldırıların sürüp gitmesi sonunda durdurulacak mıydı? Kayzer Wilhelm II, bir süre önce imparatorluk debdebesinin tüm görkemi içinde Kudüs'e girerken, bütün Müslümanlara göründüğü kişiliğiyle gerçekten İslâmiyet'in kudretli koruyucusu olarak ortaya çıkacak mıydı? İstanbul'da da iç kavganın silâhlan bir süre için susmuştu; görünüşe bakılırsa çoktandır özlenen dönüm noktasına gelindiği umudunda birleşilmiş gibiydi.

Fakat bu görüntü bir anda gözlerden siliniverdi. Potsdam kentinde Petersburg'la bir çeşit uzlaşmaya vanldı. İran

tümüyle Rusya'ya bırakıldı; genç İranlılar kovuldu, devrik şah Muhammet Ali, Rusya'nın yardımıyla mutlak hükümdar olarak tekrar tahta çıkarıldı. Bu birinci hayal kınklığını, çok daha büyük bir ikincisi izledi. Almanya'nm umulan büyük jesti, Müslümanların güzel gözlerinin aşkına göre cereyan etmedi. Berlin ağız değiştiriverdi ve Paris'le hiç de yararlı olmayan bir alışveriş yaptı. Kongo'da birkaç bataklık bölgenin verilmesine karşılık, Fas'ı ve Batı Müslümanlanm Fransa'nın ellerine bıraktı. Politik fırtmanın dalgaları Avrupa'da dinmiş, dünya barışı bir defa daha korunmuş, ceremesini de Müslümanlık çekmişti.

Müslümanlık bu ceremeyi çekmek zorundaydı, hem de Türkiye'de en karamsar kimsenin bile önceden kestiremeyeceği biçimde, Fransa'nm gönlü daha yeni yapılmıştı ki, bu sefer ortaya İtalya çıktı. Kuzey Afrika'da, İngiliz ve Fransız sömürge imparatorluklarının arasında, sadece orta kesimdeki en kötü parça el sürülmeden kalmıştı: Bir zamanlar Roma İmparatorluğu'nun buğday ambarı, eski Libya, Türkiye'nin Bingazi ve Trablus illeri, tam karşısmda bulunan bu kıyı bölgesini, büyük İslâm İmparatorluğu'nun mirasından kendi payına düşen yer olarak görüyor, ekonomik yayılma ve sermaye yatırımı gibi barışçı yollarla ele. geçirmeye uzun zamandan beri hazırlanıyordu. Şimdi Fas üzerinde Fransa'mn hakkı resmen tanınınca, Roma da Trablus'un kesin şekilde işgali konusunda daha fazla duraksamamak gerektiği -duraksamasma da gerek olmadığı- kanı-

sına vardı. Libya'da çıkarları vardı, daha doğrusu bu çıkarları kendileri yaratmıştı, şimdi bu çıkarların saldırı şeklinde savunulması tezgâhlanacaktı, bu amaçla bir bahane de çok geçmeden bulundu. İtalyan ticaretinin Türk makamlarınca engellendiği gerekçesiyle Roma, Babıâli'ye verdiği bir ültimatomla Trablus'un İtalya tarafından işgal edilmesinin onaylanmasını istedi. Ültimatomda belirtilen 24 saatlik süre tamamlanır tamamlanmaz da savaş ilân etti.

İtalya'nın bu şekilde açıkça hakları çiğnemesi, Avrupa kamuoyunda derhal bir öfke fırtınası kopardı. Ancak gözden kaçan -ya da gözden kaçması istenen- bir şey vardı. İtalya sadece biraz daha az becerikli şekilde davranmıştı, aslında bu hareketinin, İngiltere'nin Mısır'da, Fransa'nın kuzeybatı Afrika'da, Avusturya'nın Bosna-Hersek'te, daha önce de Rusya'nın Kırım ve Besarabya'da yapmış oldukları pek bir farkı yoktu. Toprakların bu şekilde sahip değiştirmesi daha geniş bir bakış açısıyla, yeryüzünün çehresini *sürekli değiştirmiş, o büyük tarihsel evrimin yalnızca yeni* bir merhalesi olarak görülebilir. Daha önceki *zamanlarda* Araplar, arkasından onların Türk varisleri İspanya'ya kadar tüm Akdeniz bölgesinde ve Viyana'ya kadar Avrupa kıtasında gerçekleştirdikleri fetihlerle ilerlemişlerdi. Aradan zaman geçmiş, Avrupa ilkin yavaş, sonra 19. ve 20. yüzyıllarda büyük güç kazanarak daha hızlı biçimde karşı saldırıya geçmişti. Müslümanların parça parça zorla kazandıkları, şimdi onlardan yine zorla geri almıyordu.

italya'nın bu zorbaca darbesini, Türkler arasında da tarafsızca değerlendirenler olmuştur; bunlardan biri de o günlerin Genelkurmay Başkam Mareşal Ahmet İzzet Paşa'dır; Leibzig'de 1927'de yayınlanan hatıralarında şöyle yazıyor "Eğer insan haklan açısından, hatta devletler arası hukuk açısından bakarsak... o zaman Trablus'a hiç nedensiz yapılan bu saldın elbette ki bir haksızlıktır. Fakat herhangi bir devletin topraklarının büyüklüğüne ve bu toprakların doğal kaynaklanırın olanaklanna yaraşmayan bir iktidarsızlık göstermesi, dev bir ülkenin verimini ve zenginliğini bir mirasyedi gibi har vurup harman savurarak, kötü yönetimiyle direnme gücünü yok etmesi çok daha büyük bir haksızlıktır." Başka deyişle: Türkiye cezalandınlmayı hak etmiş ihmaliyle, ülkenin bu parçası üzerindeki mülkiyet hakkını zaten kaybetmişti.

Gerçekten de İtalya'nın niyeti, şüpheye yer bnakmayacak şekilde çoktan beri bilindiği halde, bu illerin savunulması için en küçük bir hazırlık yapılmamıştı. Sadece Trablus'ta az sayıda birlikler vardı, bunlar da yeterli savunma araçlarından yoksundu, üstelik yüzlerce kilometrelik başka birliklerin, yalnız deniz yoluyla ulaşılabilen bu bölgeye getirilmesi için ise artık geç kalınmıştı. Küçük Türk filosu ise güçlü İtalyan donanması karşısmda limanlardan dışan çıkamazdı.

Demek ki mantıksal açıdan bir savaş asla kazanılamazdı. Türkiye ilkin Londra ya da Paris'ten bir destek öne-

risi gelir diye umutlandı. Oysa İtalya çok önceden rakipleriyle anlaşmış bulunuyordu, nitekim hükümetler tarafsızlıklarını pek çabuk ilân ediverdiler. "Büyük devletler bizi. yazgımızla başbaşa bıraktılar." Enver, gezi günlüğüne la-, konik şekilde bu notu düşüyordu.

Bosna-Hersek'ten farklı olarak burada, halkı baştan başa Müslüman iller söz konusuydu. Buraları savaşmadan Hristiyanlara terk etmek, Türkiye'nin İslâm dünyasındaki saygınlığının son kalıntısını da götürür, belki halifeliğe mal olurdu; kısacası, General von der Goltz'un bir sözünü kullanırsak, intihar demekti.

Bu durumda İstanbul hükümetine akla, mantığa aykırı olduğu söylense de, direnişe geçmekten ve kahramanca bir çabayla hiç değilse kendini savunma isteğini ortaya koymaktan başka çare kalmıyordu. Tarih, böyle durumlarda umutsuzca cesaretin çoğu zaman umulmadık değişimlere yol açtığını gösterir örneklerle doluydu. İnsanların hesabına göre başarısı olanaksız bir yolda kim kendini fedaya hazırlanırsa, içinden yine de bir mucize olacağı, Tanrı'nm böylesine fedakârlığı göze alanların yardımına eninde sonunda koşacağı umudunu besler. Herhalde o günlerde Enver bu inançtaydı.

Trablus savaşı alanına ulaşmaya çalışan subaylar arasında Mustafa Kemalde vardı. Oraya gidebilmek için ister istemez Mısır'dan geçmek gerekiyordu. İngiliz koruma yönetimi, İtalya'nın hatırı için tarafsızlığım sıkı şekilde yü-

rütüyor, hiçbir Türk savaşçısının ülkeden geçmemesine son derecede dikkat ediyordu. Mustafa Kemal, Tanin Gazetesi'nin muhabiri olarak, Şerif Bey adıyla İskenderiye'ye geldi. Birlikte gelmiş olduğu arkadaşlarından ikisi tutuklandı. Fakat resmi makamlar daha önce kendilerine bildirilmiş, Mustafa Kemal adlı san saçlan ve mavi gözleriyle hemen fark edilebilecek üçüncü bir subayı anyorlardı. Boş yere aramalardan soma onun batı yönüne, Trablus sınırına kadar giden trene binip İskenderiye'yi terk ettiği anlaşıldı. Sanga'da Mısırlı bir subay trene geldi, yolculan kontrol ediyordu, kolayca fark edildiğinden Mustafa Kemal'i tanıması pek uzun sürmedi, tutuklanması için direktif almıştı. Fakat Mısırlı subaym kalbi, İngiliz patronlanmn aksine elbette ki Türklerden yanaydı. Ancak ortada apaçık bir emir de vardı, buna uyulması gerekmekteydi; sonunda bir çözüm yolu bulundu; birlikte yola çıktıktan bir silâhçı ustası vardı, gerçi, sansın değildi, ama yine de saç rengi açıktı; aranan kolağası Mustafa Kemal diye İngiliz makamlarına teslim edildi, soma da yurduna geri gönderildi; bu sırada ismin asd sahibi Trablus'a varmayı başarmıştı.

İtalyanlar kalkıştıktan seferin çarçabuk bir zaferle sonuçlanacağını ummuşlardı, yanıldıklarım çok geçmeden anladılar. Trablus ve Bingazi'nin Arap oymakları, İstanbul'daki büyük hükümdar ve halifenin kendilerini yüzüstü bırakmadığını, hayır duasından başka en iyi subaylarından birçoğunu yardım için gönderdiğini görünce, istenilmeyen

saldırgana karşı dövüşmek üzere, iç bölgelerdeki vahalardan ve otlaklardan koşup geldiler. Bir zamanlar erken Ortaçağ'da olduğu gibi Peygamberin bayrağı, ışıldayan yeşil rengi altında bütün müminleri bir araya getirmiş, tehdit altındaki İslamiyet'in dayanışma ruhu, dindaşların birbirlerine karşı bütün hınçlarını unutturmuştu. Hatta Arap yarımadasının güney ucundaki Yemende, bir Türk ordusu ayaklanmış oymaklarla zorlu bir savaşa tutuşmuşken, bir anda düşmanlık sona ermişti. "El cihad sabil illâh! El cihad! Allah aşkına kutsal savaş! Kutsal savaş!" diye bağrışan bedevi kitleleri Hristiyan siperlerine karşı saldırıya geçtiler.

İtalyanlar bütün önemli limanlan işgal etmiş, fakat daracık kıyı şeridinde mıhlanıp kalmışlardı. Donanma toplamım menzil alanının ötesine, çöle benzer iç kesimlere ayak atmak girişimleri püskürtülmüş, çok geçmeden de böyle girişimlerin boşuna çaba olduğu kanısına vanlarak ilerlemekten vazgeçilmişti. Böylece ünlü siper savaşı gelip çattı: Burada bir çatışma, orada bir çatışma, arada da çeşni olsun diye şiddetli bir boğazlaşma, topraklan savunanlann zaman zaman yaptıkları büyük kahramanlıklar... Bu çabalar gerçi hoşa gidiyor, savaşçılann cesaretini arttınyordu, fakat taburlan çok daha güçlü olduğu için, dünyanın efendilerinden biri olmaya kalkışmış düşmanın dummunda bir değişiklik sağlayamıyordu.

Bu arada binbaşılığa yükselmiş bulunan Mustafa Kemal, kuzeydoğu Bingazi'de bir liman olan Derne'nin kar-

şısında mevzilenmiş birliklere komuta ediyordu. Aynı Derne Ordugâhımda, ondan bir yaş küçük, fakat bütün cephenin komutanı olan Yarbay Enver Bey'in cadın da kuruluydu. O zamanlar orduda kendisine takılmış adıyla "Küçük Napolyon" kısa zamanda savunmanın merkezi ve ruhu olmuşta. Onun yönetiminde savaş aralıksız sürdürülüyor, giderek daha şiddetli, daha etkili oluyordu. Direnişi durmadan tekrar alevlendirmek ve ona özellikle sıkı bir örgütlenmenin ağırlığını kazandırmak için bir an böyle boş durmuyordu. Vahşi insan sürülerinden, oldukça disiplinli birlikler yaratmış, en zor gizli yollardan silâh ve cephane sağlamıştı; yine de eksikliği duyulan bir şey olursa, bunlan da kurdurduğu derme çatma atölyelerde yaptınyordu. Düşman onun şahsında en tehlikeli hasmını görmekteydi; başına çok yüksek bir paha biçilmişti; ikide bir de öldüğünü ilân ediyordu. Yardımcılannm hiç de az olmayan hizmetlerini elbette küçümsememekle birlikte yine de Trablus, özellikle de Bingazi savunmasının, büyük canlılığı ve yılmayan direnmesiyle Enver'in eseri olduğu söylenebilir.

Türkiye'nin bu genç Alkibiades'i (*) eski bir saray müteahhidinin oğluydu, kısa bir süre önce de hanedandan bir prensesin kalbini fethetmişti. Naciye Sultan adlı bu prenses Abdülhamit'in bir oğluyla sözlüydü; fakat hürriyet kahramanına gönlünü kaptırmış ve sevimli görünüşüyle padişa-

(*) M.Ö. 450-404 yıllarında yaşamış Atinalı ünlü general ve devlet adamı. Üstün zekâlıydı. Hayatını ihtirasları üzerine kurmuştu. Bu yüzden bazen basanlar kazandı, bazen yenilgiye uğradı.

hı da etkilediğinden Enver Bey'le nişanlanmasına izin çıkmıştı. Böylece Enver Bey halifenin, dünyanın büyüklerinin bu en büyüğünün yakın bir gelecekteki damadı olmanın sağladığı bir saygınlık çemberinin içinde bulunuyordu. Arkasında muhafız birliği olduğu halde nerde görünse, bedeviler hemen kendisine alkış tutuyorlardı. O da bu büyük, ama hiç de tehlikesiz olmayan çocuklara nasıl davranılması gerektiğini çok iyi biliyor, onlara her sözünü dinletiyordu. -Şatafat olmadan Araba söz geçirilmediğinden- içi pek görkemli döşenmiş kocaman çadırında, oymak beylerini huzuruna kabul ediyor, Berassa, Tarhana, Cafara,

Übeyde, Fassani, Tuareg ve daha başka oymakların ileri gelenlerine elini öptürüyor, yorulmak bilmeyen bir sabırla binlerce şikâyeti ve isteği dinliyor, daha da önemlisi, hayli yüklüce armağanlar dağıtıyor, bir çöl kralı gibi hükümranlığım yürütüyordu. Savaşçı bir İslâm tarikatı olan Senussi'lerin en büyük şeyhi, Bingazi'nin asıl hükümdarı, ona yolladığı dostluk mesajında kendisine şöyle hitap ediyordu: "Yorulmak bilmez savaşçı, cesurların en cesuru, büyük arslan, dostumuz, gözümüzün sürura, kardeşimiz, devletlu Enver Paşa."

Talih kuşu, feleğin bu sevgili çocuğunun başına, bugüne kadar arka arkaya konmuştu, daha da konacağa benziyordu. Kendisi de ataklığıyla tek bir darbede kazanmak ya da kaybetmek üzere geleceğini ve canını ortaya koymakta asla duraksama göstermemiş, her seferinde de kazanan

o olmuştu. Yıldızının parlaklığına inanmış ve Bonapart gibi İtalya seferinden soma başında zafer çelengiyle başkente girmeyi umut etmişse, hiç de şaşmamalı buna.

Türklerin görüşüne göre zafer şansı bulunmayan bu savaşın, gereksiz yere uzatıhnasınm -başladığı günkü durumda hiçbir değişiklik olmadan bir yıldan fazla sürmüştü- bütün vebali Enver'in omuzlarmdaydı. Fazla toz pembe gösterdiği raporlarla İstanbul hükümetini, er geç kesin bir darbeyle, her şeyi iyi bir duruma sokacağma inandırmış olmalıdır. Uzağı gören kimseler ise, Türkiye'nin onurunu yeterince koruduğunu, savaş alanından uygun şekilde çekilmesini, bundan somaki direnişi yerel güçlere bırakarak, İtalya'yla olabildiğince kısa sürede barış antlaşması yapmasını istemekteydiler. Çünkü 1912 yılının başlarında, kuşkuya yer bırakmayacak biçimde, çok daha büyük bir fırtına Balkanlar üzerinde kopmak üzereydi.

Hiç şüphe yok ki Enver Derne'nin geri almabileceği olanağma inanmıştı. Derne karargâhından bir Türk subayının anlattığı gibi (*) "Denilebilir ki Enver uzun aylar boyunca kendi gözlerini yine kendisi bağlayarak, sadece bu budalaca ve hemen hemen çocukça rüya için yaşadı. Bir bakıma çarpıcı görünen bu ek düşünceye saplamş hali, bu monomani çok trajik sonuçlara yol açtı: Yığınla insan bu yüzden can verdi; Derne vadisinin boğazları bu yüzden cesetlerle, kanla doldu; ülke için yıkım olan böylesine nafile bir

(*) G. von Graevenitz, İtalya-Türkiye Savaşı Tarihi, Berlin 1912.

savaşın sürdürülmesinde, parlak bir zafer kazanılacağı güvencesiyle Türk hükümeti yine bu yüzden ısrar etti; böyle bir zaferin kazanılması Avrupa ülkelerinin müdahalesine olanak verecek, belki İtalya'da bile kamuoyunda değişiklikler yaratacak ve bu da Trablus'tan vazgeçmelerine neden olacaktı. Türk subaylarının hepsi elbette ki önderlerinin bu safdilce görüşüne katılmıyordu. Fakat bu konuda duyulan bir kuşkuyu açığa vurmak kimin haddineydi?"

-Gorriere della Sera gazetesinde yayımlanmış- bu sözler satırları arasında göze çarpan kişisel garaz bir yana, Enver'in silah arkadaşlarından bazılarının görüşlerini gerçekten yansıtmaktadır. Mustafa Kemal hiç şüphesiz "bir kuşkuyu açığa vurmaktan" çekinmeyenlerdendi, hem de bunu yaradılışı gereği hiç de yumuşak tarzda yapmıyordu. Bingazi'de bu iki adam arasmda derin anlaşmazlıklar meydana geldiği, bir daha da asla barışmadıkları biliniyor. Anlaşmazlık tümüyle nesnel konularda farklı mtumlarmdan kaynaklanıyordu. Bu zıtlık sürüp gitmiş, zamanla daha da büyümüşse, bunun o günlerde Mustafa Kemal' in Enver'de büyük önder kişiliği görmeyişinden, onu alelade biri saymasından çok daha derin nedeni olmalıdır. Mustafa Kemal de sonraları, en akıllı insanların bile delilik olarak gördüğü ve girişimine hiçbir basan şansı tanımadığı duruma düşmüştür. Ancak o da, tıpkı Bingazi'de Enver gibi, karşı görüşler ve tavsiyelerle yolundan döndürülememiştir. İkisi arasındaki fark, Mustafa Kemal'in işi Enver'in yapmaktan pek hoşlan-

dığı şekilde şansa bırakmayışı, aksine üstün bir satranç oyuncusu gibi her gerçek olanağı, nerdeyse matematiksel bir kesinlikle önceden kestirmesi ve hasmın her hamlesini inceden inceye hesaplamasıdır. Basanlar onun hesaplanm doğrulamıştır. Şans ancak ondan soma buna eklenmiştir.

Yeni savaş tehlikesinin yarattığı baskılı havayla Babıâli, İtalya'nın üç aydan beri önerip durduğu koşullan, hiçbir kısıtlama yapmaksızın olduğu gibi kabul etmek zorunda kaldı. 18 Ekim 1912'de "Ouchy" banş antlaşması yapıldı; burası daha sonra yeni Türkiye'nin doğum yeri olacak olan "Lausanne"m bir banliyösüydü. Halkı tümüyle Müslüman bir bölgenin terk edilmesinden doğacak kötü izlenimi hiç değilse şeklen önlemek için padişah, Trablusluian devlete olan bağlanndan affedip, kendilerine tam bir bağımsızlık verdi. Roma, yeni efendi, ele geçirdiği Libya'da nice yıllar boyu rahat yüzü görmeyecektir. Banş antlaşmasından İtalya'nın işgal etmiş olduğu, tıpkı İngiliz yönetimindeki Kıbns gibi, bir çeşit Türkiye'nin böğrüne yöneltilmiş bir tabancaya benzeyen- Rodos ile buna bağlı ve Küçükasya'mn güneybatı kıyılanmn doğrudan karşısında bulunan on iki adayı boşaltması öngörülmüştü. Ne var ki bu konuda verilmiş olan söz tutulmadı. Adalar bugün hâlâ İtalya'ya aitti (*).

***

Şimdi başlayan dönem, daha soma kendisinin de yaz-

(*) İkinci Dünya Savaşı sonunda tarihsel ve hukuksal hiçbir hakkı bulunamayan Yunanistan tarafından ilhak edilmiştir.

dığı gibi, Mustafa Kemal için hayatının en karanlık günleri olmuştur. Felaketin geldiğini görmüş, yine de bir şeyleri değiştirebilmeye gücü yetmemiştir. Bir zamanlar aynı siyasal inancı paylaştığı arkadaşlarıyla çoktan bozuşmuştu; yönetici şahsiyetler ve çok adama çıkar sağlayan çürümüş ekonomik düzen hakkında, sözünü esirgemeyerek yaptığı eleştiriler yüzünden komitenin gözünde artık kuşkulu biriydi. Ona güvenmiyorlar, ancak yine de hiçbir şey yapamıyorlardı. Görüşlerini böyle uluorta söylemesi, onu mevki ya da nüfuz sahibi olmak için eyleme geçmekten alıkoyuyordu. Kaygılarında kendisini bile şaşırtacak ölçüde haklı çıkmasından, herhalde üzüntülü bir memnunluk duymuş olmalıdır.

Abdülhamit'in akıllıca sakınganlığıyla hep ertelemeyi başardığı şeye, Jön Türk devlet adamları engel olamadılar. Tuna'nm güneyindeki Balkan devletleri -ilk kez, aynı zamanda son kez- birleşmişler ve Osmanlılığa karşı savaşçı bir ittifak oluşturmuşlardı. İki yüzyıl önce Viyana önlerinde başlamış olan hareket artık sona erdirilmeli, Türkiye Avrupa toprağından kesinlikle kovulmalıydı ve Asyalılardan kurtarılmış kıtanın simgesi olarak da Ayasofya'nm kubbesine, bir zamanlar hilale boyun eğmek zorunda kalmış İsa'nın haçı yeniden takılmalıydı.

Ortaklaşa girişilecek bu "haçlı seferi"nin hazırlıklarını, beylik barış mavalının arkasına saklamak külfetine bile katlanılmadı. Türkiye ise adeta gözü bağlanmış gibiydi. Ffristiyanlığın saldırısına karşı hazırlıklı olmak için hiçbi r y ya-

pılmadı. Her hoşnutsuzluk hemen bir darbe havası oluşturuyordu. Subaylar yine yurtsever bir birlikte toplanmışlardı, kendilerine "Halaskâran-vatanın kurtarıcıları" diyorlardı. Bu sefer hareket, devrimin galiplerine karşı, İttihat ve Terakki komitesine ve özellikle de bu Jakobenler kulübünün fazla yumuşak başlı harbiye nazın Mahmut Şevket Paşa'ya karşıydı. Tıpkı 1908'de olduğu gibi, Makedonya'da subaylar açıkça ayaklanırken, "halaskâran" da İstanbul'da komitenin iktidarını devirmeyi başardı; hükümet bertaraf edildi, Mahmut Şevket Paşa istifa etmek zorunda kaldı. Meclis feshedildi. Bakanlann çoğu Abdülhamit' in eski sadrazamlanndan olan bir "yaşlılar kabinesi" yönetimi üstlendi. Aralannda enerjik ve yükselme hırsıyla dolu, daha genç biri de vardı: Nazım Paşa. Şimdi harbiye nazın olmuşta, vatan kurtancılannm adamıydı. Rakibi Mahmut Şevket Paşa'mn devrilmesini uzun süre beklemişti. Artık kendisi için, "yaşlılann" omuzlanna basarak doruğa tırmanmak ve umutla beklendiği şekilde diktatör olmak için bütün yollar açılmıştı.

Balkan ittifakında Yunanlı Venizelos'un sürekli zorlamasıyla, indirilecek büyük darbe için hazırlıklar tamamlanınca, padişah ve halifeye ilk olarak savaş ilân eden, beberuhi Karadağ kralı oldu, onu Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan'ın üç kralı izledi. Büyük devletler olaylann gelişimini, bir gözleri sevinçli, bir gözleri yaşlı halde seyrediyor, bir yandan da tehdit edercesine kaldırdıklan parmaklanyla statükoda olabilecek bir değişikliğe izin vermeyeceklerini ima ediyorlardı.

Mustafa Kemal elden geldiğince hızla yurduna ulaşmak için herşeyi göze almıştı. Fakat doğrudan gidebileceği yol kapanmış bulunuyordu. Zahmetli bir kara yolculuğundan soma Mısır'a vardı, ordan İtalya'ya gitti, arkasından Avusturya, Macaristan ve Romanya üzerinde bitmek bilmeyen demiryolu yolculuklarına katlandı.

1912 Kasım'ı sonunda İstanbul'a vardığında ülkesini, Prusya'nın 1806'da düşmüş olduğu duruma çok benzer bir halde buldu Kumanova, Kırkkilise (Kırklareli), Lüleburgaz, Türkiye için Jena ve Auerstedt olmuştu (*). Bütün dünyayı ve askerlik uzmanlarım hayrette bırakarak iki hafta içinde Osmanlı orduları tümüyle çökertilmişti. İktidarının doruk noktasında bulunan harbiye nazın ve başkomutan Nazım Paşa, genelkurmayın plânlannm aksine, şiddetli bir saldırıyla büyük bir zafer kazanarak vatan kurtancısı ününe kavuşmayı düşünmüştü. Stratejisi paniği andırır bir çekilmeyle sonuçlandı. Düşman başkentin kapıları önüne kadar gelip dayandı. Generalinden en alt kademedeki levazım görevlisine kadar, katlanılabilir ölçülerin çok altındaki bir yönetim ve organizasyon bozukluğu öylesine bir ortam yaratmıştı ki, diğer üstün meziyetlerinin yanı sıra azla yetinmesi ve sabretmesiyle tanınmış, cesur Türk askerleri bile buna dayanamamışlardı. Son anda geriye kaçanlann durdurulması başanldı; doğal engebeleri nedeniyle savunmaya elverişli bir yer

(*) Prusya orduları Napolyon karşısında buralarda ağır yenilgilere uğramışlardır.

olan, İstanbul'un hemen kuzeyindeki Çatalca tepelerinde son bir umutsuz direnişe geçildi. Bu tepelerden kuzeydoğu ufkuna bakılınca, uzaklarda bir yer bunca felâkete rağmen bir teselli vermekteydi; burası Edirne'ydi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ikinci başkenti; düşmanın saldırılarına yiğit Şükrü Paşa'nm komutasında direnmekteydi.

Geri dönenlerin gördükleri dehşet ve şaşkınlık tablolarıydı. Her şeyle donatılmış, zengin bir kentin birkaç kilometre ötesinde, düşman kurşunlarından çok daha can almış açlığa, mavi ölüm kolera da katılmış, kalabalık insan yığınlarını kasıp kavuruyordu. Yenilmiş orduların dökün-tüleri arasında, Makedonya ve Trakya'dan kaçmış Müslüman halkın uzun kafileleri yol alıyordu. Bunların arasında Mustafa Kemal'in Selanik'ten gelen annesi ve kızkardeşi de vardı; onları bir hayli aradıktan soma bir göçmen kampında buldu ve İstanbul'da bir eve yerleştirdi. Sonra da kendisini Gelibolu yarımadasında bir tümenin kurmay başkanlığına atadılar, bu tümen yarımadanın en dar kesimini Bolayır önlerinde savunmakla görevlendirilmişti. Mustafa Kemal'in gelişinden az sonra Bulgarlar, Çanakkale Boğazı'na ve başkente giden yolu kapatan bu kilit noktaya saldırdılar; Türkler direndi.

Ayasofya'nm kubbesindeki hilâlin şansına, düşman safmda bir Napolyon yoktu, sadece birbirlerinden işkillenip duran bir krallar koalisyonu vardı; her biri diğerlerinin başarısına kıskanç gözlerle bakmaktaydı. Sırplarla Yunan-

lılar ganimetlerini güvence altına aldıktan sonra, Bulgarları Çatalca önlerinde kırılsınlar diye kendi hallerine bıraktılar. Hristiyanlık dünyası, bu krallardan herhangi birinin Altın Boynuz kıyısındaki büyük kente sahip olmasından yana değildi. Büyük devletler, en önde de Rusya, birdenbire barışı sağlamak gibi bir ahlaksal görevleri olduğunu hatırladılar. Hükümetler mütarekeye aracı oldular ve Londra'nın öncülüğünde görüşmeler yapmak üzere yeşil örtülü masa başına oturuldu.

Daha ilk yenilgilerden sonra Kamil Paşa tekrar hükümetin başına geçmiş, şimdi doksan yaşma basmış olduğu halde, hiç de eksilmemiş enerjisiyle eski düşmanlarına, yukarda anlattığımız üzere kendisini zorla sadrazamlıktan indirmiş olan İttihatçılara ve onların komitesine karşı cephe almıştı. Çok yakında bansın geleceğini umuyordu, o zaman Harbiye Nazın Nazım Paşa'nm da tam desteğiyle, İttihatçılara adamakıllı tırpan atacak kadar iktidar koltuğuna sağlam şekilde oturacağını düşünüyordu. Bu sağ eğilimli kabinenin geri plânında ilk kez Damat Ferit Paşa figürü görünür ki, daha sonralan Kemalistlerin hırçın hasımlarından biri olacaktır. Prenseslerden birinin kocası olarak hanedanla yakın ilişkiler içindeydi ve güçlü bir monarşi düşüncesinin savunucusuydu. Oksford'da öğrenim görmüştü, dış görünüşüyle bir İngiliz centilmeninden farksızdı ve Kamil Paşa'yla birlikte kesinkes İngiltere'ye dayanan bir politikadan yanaydı.

Ne var ki İngiltere'nin dostları umutlarında hayal kırıklığına uğradılar. Londra'da kesin şekli verilen barış, Türkiye'den başkentin kuzeyindeki küçük bir arazi parçasının dışında, Çanakkale Boğazı'nm önünde bulunan adalara kadar bütünüyle Balkanlardan ve Trakya'dan çekilmesini istiyordu. Avrupa yakasında Türklere sadece İstanbul kenti ile Boğaz'ı çevreleyen topraklar bırakılıyordu.

Sorumluluktan sıyrılmak için -parlamento feshedilmiş bulunuyordu- Kamil Paşa, devlet adamlarından ve paşalardan oluşan bir meclisi, eski tarzda bir "divan"ı, barış koşullan üzerinde karara varmak üzere toplantıya çağırdı. Ancak bir sonuca ulaşılması hiç de kolay değildi ve görüşmeler uzayıp gidiyordu. Fakat ivedi davranılması da zorunlu görünmekteydi, çünkü İttihatçılara karşı olanlann korkulu rüyası Enver Bey, dönüşünde Mısır'da Hidiv tarafından izzet ve ikramla ağırlandıktan sonra başkente çıkagelmişti. Söylendiğine göre Kamil Paşa, Balkanlar'da üstüste kazanılmış zafer haberleriyle onu Trablus'da mtmuştu. Enver, 18 Ocak 1913'de İstanbul'a geldi. İttihatçılar Komitesi derhal gizli toplantılar yaptı.

23 Ocak'ta "divan" banş önerisinin kabulünde görüş birliğine vardı. Bu banşta Osmanlılık nıhunu en çok inciten nokta, Edirne'den de çekilmenin kabul edilmiş olmasıydı. Şimdi iş sadece Londra'ya gönderilecek cevabın kaleme alınmasına kalmıştı. Bu konuda görüşme yapılırken, dışarda gürültüler ve giderek büyüyen patırtılar duyuldu.

Harbiye Nazın Nazım Paşa yerinden kalkıp, ne olduğunu görmek için dışarı çıktı. Karşısında Enver'i buldu; kendisine sadık iki yüz kişiyle Babıâli'nin dış salonunu işgal etmişti. Bu sırada sadrazamın yaverleri daha fazla ilerlemelerini önlemeye uğraşıyorlardı. Nazım Paşa, ağzında sigarası, içeri girmek isteyenlerin önüne dikilerek, yan latife yollu "Bu şamata da ne oluyor, çocuklar?" diye bağırdı. "Toplantıyı rahatsız ettiğinizin farkında değil misiniz?"

Aynı anda birkaç el ateş edildi ve Nazım Paşa elini göğsüne bastırarak yere yuvarlandı. Son sözleri "Beni vurdunuz, köpekler!" oldu. Olayın gerçekten böyle ceryan edip etmediği hiçbir zaman tam olarak anlaşılmamıştır. Hükümet darbesine katılanlar, harbiye nazınnın bir serseri kurşunun kurbanı olduğunu söylemektedirler.

Bu genel heyecan ortasında Enver, iki elinde de birer tabanca olduğu halde, bir sandalyenin üstüne çıktı, silahına davranacak olanı vurmakla tehdit etti.

Enver'in 18 Brumaire'i böyle oldu (*). Tıpkı Napolyon gibi, o da Mısır'dan dönünce hükümeti dağıttı ve kendisini ülkenin tüm umutlannm üzerinde toplandığı adam durumuna getirdi. Ancak Napolyon gibi birinci konsül olmak konusunda duraksadı ve kurnaz davranıp Mahmut Şevket Paşa'yı ön plana çıkardı. Fakat onun artık dillere destan olan şansı, çok geçmeden doruğa giden yolu da kendisine açacaktı.

(*) Büyük Fransız devrimi kendine özgü bir takvim yapmış ve ay isimleri belirlemiştir. Bu takvimde 22 Ekim'den 21 Kasım'a kadar süren ikinci ayın adı Brumaire'dir.

Mahmut Şevket Paşa sonunda devletin en yüksek yöneticisi olarak Babıâli'ye gelip makamına oturdu, oysa cesurca bir karar verebilmiş olsaydı aynı makama dört yıl önce de oturabilirdi. Onun atanması konusunda padişah özellikle ısrar etti: V Mehmet isteğinin kabul edilmesinde, ilk ve son defa, ağırlığını ortaya koymayı denemişti. Ne var ki Mahmut Şevket Paşa'nm sadrazamlığıyla birlikte, İttihatçılar Komitesi, Enver'in başarısı sayesinde, yeniden ve eskisinden daha güçlü şekilde iktidara ulaşmış, kulislerin arkasındaki yerini tekrar almıştı. Kimlerden kurulu olduğunu kimsenin bilmediği bu gizli, korkunç konsorsiyum, eskiden olduğu gibi saklandığı yerden bütün ipleri oynatıyordu.

Bazı tarihçiler 23 Ocak darbesinin birkaç saat erken yapıldığını belirtirler. Komitenin sahneye koyuş direktifine göre baskının, Londra'ya kesin cevabın verilmesinden ve böylece barışın şeklen yapılmış olmasından soma düzenlenmesi gerekiyordu. Bu şekilde böyle bir bansın bütün utancım ve ağır yenilginin suçunu siyasal hasımlanna yüklemeyi amaçlamışlardı. Ne olursa olsun, şimdi İttihatçılar, ülke çapında kendi saygmlıklanm korumak için, banş görüşmelerini kesmeyi gerekli görüyorlardı; savaş devam etmeliydi.

6. ÜÇLER

İktidarın yeni sahipleri barışı reddetmelerini silahlı kuvvetlerin bir başarısıyla mazur göstermek zorundaydılar. Akla ilk gelen Bulgar kuşatmasına hâlâ direnen Edirne kalesi oldu. Burayı kurtarmak amacıyla Marmara denizi kıyılarından kuzeybatı doğrultusunda geliştirilecek büyük bir saldırı plânlandı. Bu saldırının başarıya ulaşması durumunda bütün Çatalca hattı boyunca da harekete geçilecekti. Bütün umutların bağlandığı bu harekât, ismen başkomutan olmamakla birlikte, Enver Beyin hayal gücünden kaynaklanıyordu. Gelibolu yarımadasında bir kolordu toplandı, Mustafa Kemal bu kolordunun kurmay başkam oldu. Düşmana ilk darbeyi indirmek üzere kolordu ileri harekete geçti, fakat en kritik anda yalnız başına bırakıldığı için ağır bir yenilgiye uğradı ve kendisim ancak çok hızlı bir çekilmeyi başararak kurtarabildi. Girişim tam bir başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Üstelik, onuruyla da olsa, Edirne düşmüştü. Mahmut Şevket Paşa hükümeti, daha önce yüzkarası diye fırlatılıp atılan aynı barış antlaşmasını imzalamaktan başka çıkar yol görmüyordu.

İttihatçıların bu apaçık başarısızlığı üzerine hasımları tekrar cesaretlerini toplamışlardı. İstanbul'da yeniden bir hükümet darbesi havası esmeye başladı. İktidara geçme konusunda oynanan bu tahtaravalli oyunu bir defa daha yineleceğe benziyordu. Ne var ki komplo klikleri bir suikast yapmak budalalığında bulunarak her şeyi berbat ettiler.

Hükümet bir şeylerin hazırlandığını bilmekteydi, dolayısıyla da sıkıyönetim kısıtlamalarını iyice ağırlaştırmıştı. 15 Haziran 1913 günü Mahmut Şevket Paşa'ya halkın karşısına çıkarken çok dikkatli olması açıkça rica edildi. Paşa o gün her zamankinden daha neşeliydi ve "Ah, Allah ne yazdıysa o olur" diyerek arabasına bindi, harbiye nezaretinden Babıâli'ye gitmek üzere yola çıktı. Az soma beş al silah sesi duyuldu. Beyazıt camiinin köşesinde, meydandan dar bir yola girilen yerde, sadrazam bir suikastin kurbanı olmuştu. Nazım Paşa'nm öcü almıyordu.

Bu çirkin cinayet eylemi komitenin çok işine yaradı, artık muhalefete iyi bir tırpan atılabilecekti. Yasa dışı bir düzene kayıldı. Daha önce söz konusu ettiğimiz Cemal Bey, siyasal bakımdan büyük nüfuz sağlayan bir mevki olan İstanbul askeri valiliğine getirildi. Komitenin yürütme organı olarak bu yumuşak başlı küçük adam olağanüstü derecede beceri gösterdi. İttihatçıların hasımları daha ne oldunu anlayamadan yakalandılar. Sadece Damat Ferit Paşa ile şanssızlığın peşini bir türlü bırakmadığı Prens Sabahattin'in ortadan kaybolmalarına, herhalde bile bile, göz yumuldu.

Daha az tehlikeli görülenler sürgüne gönderildi, fakat seçkin kişilerden on üçü ölüm cezasına çarptırıldı. Padişah bu cezalan onaylayacaktı. Öteki dünyaya şevkleri öngörülenlerin vizelerini imzalarken, on ikinci kişiye kadar hiçbir duraksama göstermedi. Fakat sıra on üçüncüye gelince kalemden elinden düştü, söz konusu kimse kendi damadı Salih Paşaydı. O zaman padişah ve peygamberin vekili, yurttaş Talat Bey'in âdeta dizlerine kapanarak kızının kocası için afdiledi. Komite bu adamın başın, kendi iktidannı kanıtlamak için Özellikle istiyordu. Aslında zavallı Damat Salih Paşa Îttihatçılann hasmı olarak göze batıcı şekilde ortaya çıkmış da değildi. Fakat onun şahsını bahane ederek, hanedanın akrabası olmanın dahi kimseiy İttihatçıların öcünden kurtaramayacağım göstermek istiyorlardı. Talat Bey, Osmanlı soyunun sondan bir önceki hükümdan, V Mehmet'ten imzasını zorla aldı. Ertesi sabah majestelerinin damadı darağacında sallanırken, ülkede hükümdarın padişah değil, komite olduğunu da ilan ediyordu.

Bununla birlikte alman acımasız önlemler etkisini göstermişti: İç savaş ve parti kavgalan o günden itibaren sona ermişti. Ülke sonunda huzura kavuşmuşa benziyordu; muhalefet artık ortaya çıkmayı göze alamaz olmuştu. Önderleri uzaklardaydı; kimi Paris'de, kimi Londra'da îttihatçılann diktatörlüğüne karşı, tıpkı bir zamanlar Abdülhamit zamanında olduğu gibi gizli komplolar hazırlamak uğraşı içindeydi. Bütün yapabildikleri de bundan ibaretti.

Bu sırada şans bir kez daha komitenin yüzüne güldü, böylece kahramanca bir eylemi başarmak onurunu kazandılar, Lüleburgaz'da, Kırk-Kilise'de kaybedilenleri geri aldılar. Balkan kralları giriştikleri haçlı seferi sırasında tam bir uyum içindeydiler, fakat şimdi sıra ele geçirilen Makedonya ganimetinin bölüştürülmesine gelmişti. Hiçbiri paylarına düşenle yetinmiyor ya da yetinmek istemiyordu. Sırbistan denize ulaşmak hayali peşindeydi, şimdi kendisini aldatılmış sayıyordu, çünkü büyük devletler Müslümanlar çoğunlukla bulunduğu Arnavutluğun bağımsız devlet o İmasını istiyorlardı. Yunanistan, Rus ve Bulgar çarlarının yanı sıra kendisini Bizans'ın üçüncü mirasçısı sayıyordu,aynca yaptığı fedakârlığın yeterince karşılığını görmediği ve Bulgaristan'ın yararına kendisine haksızlık edildiği kanısındaydı. Böylece 1913 Temmuzuna gelindi; Londra barış antlaşmasının imzalanmasından birkaç ay soma, Birinci Dünya Savaşı'nm kanlı finali oynanmaya başladı. Sırbistan ve Yunanistan güçbirliği yaparak Bulgaristan'a saldırdı; Romanya uzun zamandan beri gözü Tuna ile Karadeniz arasındaki Güney Dobruca'da olduğundan, ordularını Sofya'ya doğru harekete geçiriverdi. Kısa bir süre öncesine kadar, Doğu İmparatorluğu tacının kendisine göz kırptığı, Bulgar Kralı Ferdinand çok zor bir duruma düşmüştü.

Hristiyanlann kendi aralarında savaşa tutuşmasından Türkler yararlandılar, bundan dolayı da kimsenin onları kınamaya elbette hakkı olamazdı. Büyük devletlerin tehdit-

kâr edayla kaşlarım çatmalarına aldırış etmeksizin ordularını kuzeye, Edirne'ye doğru yürüyüşe geçirdiler.

Daha önce birkaç kez olduğu gibi, bu sefer de Mustafa Kemal ile Enver, biri binbaşı, diğeri yarbay olarak, yine birlikte savaş alanmdaydılar. Edirne'den ancak bir, iki günlük uzakta bir yere gelinince, Enver başkomutanlıktan daha ilerde bulunan süvari tugayına katılmak için izin istedi. Tugay hızlı gidişle at sürmeye devam etti, hiç önemli olmayan Bulgar direnişi kolayca aşıldı; Jön Türk devriminin yıldönümü günü, 23 Temmuz 1913'de Enver, süvarilerin en önünde, geri alınmış bulunan kente girdi ve böylece "Edirne Fatihi" unvanını kazandı, bunu da telgrafla bütün dünyaya duyurdu.

Meriç ırmağı sınır olmak üzere, Edirne'yle birlikte bütün Trakya'yı Türklere bırakmak zorunluluğu doğdu, böylece Türkler Avrupa toprağında, hem de sağlam biçimde, yine kalmış oldular. Bükreş barışının yeni sınır belirlemeleri de uzun ömürlü olmayacaktı. Daha önce Makedonya'nın büyük kesimi Bulgarlara bırakılmışken, şimdi onların yerini Yunanistan almıştı, böylece Selanik, Mustafa Kemal'in yurdu Yunanistan sınırları içinde kaldı. Sırbistan'ın denize açılmak umudu yine suya düşmüştü.

Bu sırada İstanbul'da birçok yıl için yerinde kalacak ve Avrupa tarihlerine de geçecek sağlam bir hükümet kurulmuşta. Mahmut Şevket Paşa'mn ölümünden sonra ilkin

Ahmet İzzet Paşa, harbiye nazın oldu. Arnavut beyleri soyundan geliyordu, üstün yetenekli bir askerdi, fakat kendisini eğilimlerine aykın olarak politik rol oynamaya zorlanmış gibi görünüyordu Önce nazır olmayı reddetmiş, soma yine de kabul etmişti, çünkü aksi halde bu görevi Enver alacaktı; bu da İzzet Paşa'mn görüşüne göre "vatanın ciddi şekilde tehlikeye sokulması" demekti. Sarsılmaz sakinliği, ölçülü davranışı, asla gösterişe kaçmayan zekaca üstünlüğü, düşmanlan tarafından bile kabul edilen dürüst karakteri onu herkesin güvendiği adam yapmıştı. Hiçbir partiye bağlanmadan, orta bir yol izlemeyi denedi. Fakat özelikle de bundan dolayı uzun süre tutunamadı, çok geçmeden de çekildi, böylece zor günlerde bir köşeye sinmiş aşın uçlar tekrar ortaya çıktı. Arnavutlar büyük devletlerin bir armağanı olarak bağımsızlıklarım kazanmışlardı, ülkenin krallık tacım İzzet Paşa'ya sundular. Fakat paşa bunu reddetti. Hatıralarında "çünkü böyle bir şeye hiç hevesim yoktu ya da daha doğrusu, Talat Paşa'mn düşündüğü gibi, kendime güvenemiyordum" diye yazar. Paşanın kendisine göre nedenleri ağır basabilir; fakat Arnavutluk tacım gitmesi hiç kuşkusuz Türkiye'nin çıkarma olacaktı. Bundan sonra Arnavutluk bazı krallann kısa ve pek de parlak olmayan geçici temsillerine sahne oldu. Mareşal İzzet ise yeni general Enver'e yer açmak zorunda kaldı, böylece Enver otuz iki yaşında harbiye nazırı ve olağanüstü yetkilerle ordulann başkomutan vekili oldu. (Orduların başkomutanı padişah ka-

bul edildiğinden, fiilen başkomutan olan, bu şekilde bir vekil unvanı taşıyordu).

Tıpkı Roma tarihinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da şimdi üç kişi, bir triumvira, kesin iktidarı eline almış bulunuyordu. Parlamentosu ve bir yığın nazırıyla bir meşrutiyet düzeni iş başındaysa da, greçekte ülkeyi bundan böyle yönetecek olan İttihatçıların ünlü üç yıldızı, Enver - Talat -Cemal'di.

Bunlar içinde en çok öne fırlamış olan figür, Enver Paşa'ydı. İçin için yıpranmış, umudunu neredeyse tümüyle yitirmiş bir ülkeye bu alımlı delikanlı, general üniforması içinde çoktandır özlenen kurtarıcı gibi göründü. Ordu kendisine tapıyordu. Gerçekten de onda alışılmamış boyutlarda kişisel bir ataklık vardı. Gözü pekliği konusunda sayılabilecek pek çok örneklerden yalnızca biri olarak, Arnavutluk ayaklanmalarının birinde, kendi birlikleri subaylarına baş kaldırınca, onun doldurulmuş bir topun karşısına geçip isyancı topçu askerlerine ateşleme ipini çekmelerini haykırmasını gösterebiliriz. Hiçbir şeyden korkmayan bir askerdi, pervasız bir devlet adamı oldu. Karşılaşılan bir durumun ince hesaplarla ilerisini gerisini düşünmek ya da küçük olsun, büyük olsun sorumluluktan kaçınmak hayatı boyunca tanımadığı şeylerdi. Tehlikeleri hiçe saymasında, kararlarında bir gününün bir gününe uymamasında, hedefleri sık sık değiştirmesinde, kısaca bütün davranışlarının temelinde tek bir dürtü yatmaktaydı: Osmanlı İmparatorlu-

ğu'nu bir zamanlardaki büyüklüğü ve görkemiyle yemden kurmak. Böylesi bir ülküyü gerçekleştirmeıvin yazgısı olduğunu hissediyordu; yine bu yazgı, o güne kadar kolayca basan üstüne basan kazanmasını sağlayarak kendisini şımank bir gözde gibi yükseklere çıkanvermişti. Bu düşünce bir serap halinde gözünün önünden gitmiyordu; hayalini öylesine güçlü biçimde dolduruyordu ki, gerçekleri artık göremiyordu. Bu kuruntuya akıldan geçirilebilecek türlü tasanmlarla bir biçim verme yollanm aradı; İslâm dünyasını birleştirme yolu kapalıysa, bütün Türkleri bir bayrak altmda toplayacak büyük bir imparatorluk kurmak denenmeliydi. Bu hülya uğruna ülkesini, büyük Avrupa devletlerinin hesaplaşma kavgasına bulaştırdı, çünkü -daha başka birçoklanyla birlikte- Osmanlılığın dirilme saatinin geldiğine inanıyordu. Hep en yükseklere doğru atıldı, bu yüzden de ayaklannm altındaki toprak kayıverdi. Ülkesini yepyeni parıltılar içinde yüceltmek istedi, mahvolmasına yol açtı. Hep delikanlı olarak kaldı; hep atılgandı, hep gözüpekti; kendi gücünü büyüksedi; sırf isteği yerine gelsin diye, katı gerçekler karşısında körmüş gibi davrandı ve kısacık ömrünü, yine kendisine yaraşır biçimde, bir hayaleti kovalayarak sona erdirdi. Çağdaşlan ona kahraman dediler, daha soma gelenler ise bir serüvenci.

İktidar ortağı Talat Paşa, o zamanki Türkiye'nin devlet adamı olarak en dikkate değer kafasına sahip simasıydı. Sağduyuluydu, amaçlara uygun düşünürdü, gerçekçi bir

politikacıydı ve Enver'in coşkulu atılımları sırasında tökezlememeyi başarmıştı. Birbirlerine tümüyle zıt göründükleri halde, bu iki adam arasında ciddi bir anlaşmazlığın çıktığı da asla duyulmamıştır. Enver'de her şey zarif ve yumuşaktı; ortaca boyda narin bir vücudu, kadmımsı ince elleri, göze çarpan hiçbir çizgisi, hiçbir belirtisi olmayan, düzgün, güzel bir yüzü vardı; bütün davranışlarım sürekli hep aynı kalan bir nezaket örter, en şiddetli heyecanlar anında bile sakin durumunu bozmaz ve içinden geçen düşünceleri asla karşısındakine belli etmezdi. Bir topluluk karşısına çıkarken sıkılır, âdeta ürker, hemen yüzü kızarırdı; Doğulu bir nazırdan, eylemlerinde radikal bir önderden çok, Prusya muhafız alayından, kendi halinde bir teğmene benzerdi.

Buna karşılık Talat'da her şey iri, güçlü ve semizdi. Dev gövdesi, heybetli omuzlan, normalbir adam yumruğunun iki katı büyüklüğünde elleri, dolgun boynunun üstüne oturmuş koca kafasıyla iyi kalpli, tonton bir ayı izlenimi verirdi. Bu görünümüyle de karşısındakine güven duygusu uyandırırdı; her zaman takınmaktan pek hoşlandığı açık kalpli, içtenlikli adam tavnyla da bu güveni daha da güçlendirirdi. Böyle güleryüzlü, babayani adam maskesinin ardında hinoğlu hin bir zeka, soğukkanlı bir çıkarcılık ve insanlann içinden geçenleri anlamakta, kehanete yakın derecede bir yetenek saklanırdı.

Enver, Boğaziçi'nin en güzel yerinde,krallara yaraşır biçimde döşenmiş bir sarayda otururken, Talat kendi halinde

basit hayatı sever ve gösterişsiz bir yan sokakta, küçük burjuva işi döşeli bir katta barrnırdı. Enver'in görkemli kabul salonunda, bir sayvanın altmda altm bir koltuk dururdu, Osmanlı prensesi eşinin düğün tahtıydı bu. Talat'm evinde, daracık koridorunda da bir telgraf aygıtı dururdu, bir zamanlar ekmek parasını bununla kazanmıştı, şimdi ise bu aygıt onun örgütüyle gizlice haberleşmesine hizmet ediyordu. Basit halkın içinden gelmiş olmaktan övünç duyardı; sürekli çalışması ve gösterdiği sebatla, sıçramalar olmaksızın, posta memurluğundan Osmanlı İmparatorluğu'nun sadrazamlığına yükselmişti. Doğulu halklarda çok görüldüğü üzere, genel eğitimindeki ve okul öğrenimindeki eksikleri onda farkedilmezdi. Daha önce çatal bıçak kullanmasını hiç bilmediği halde -bunlar o zamanlar ancak yüksek tabakaca kullanılıyordu- nazn sıfatıyla yabancı diplomatlara verdiği yemekleri, centilmence bir zerafetle yönetmesini ve ülkesini en kibar biçimde temsil etmesini bilmiştir.

Üçüncü adam Cemal Paşa, kısa boylu, tıknazdı; siyah çember sakalının çevrelediği soluk sarı yüzü, Asyalılara özgü sabırlı sakinliği yansıtır, ancak pek ender görülen öfkelenme anlarında, yaradılışındaki dizginleyemediği ateşli coşkunluğu, ortaya çıkardı. Genellikle yumuşak başlıydı; görgülü ve güleryüzlüydü; hatır sayardı; geniş görüşlüydü; kadmlara ve oyun kâğıtlarına düşkündü; çevresinin hoşuna gitmeye uğraşır ve bunu da başanrdı. Yüksek zihinsel yetiler ve çelik sertliğinde bir irade onda da vardı, ama öte-

ki iki yoldaşıyla asla boy ölçüşmeye kalkışmadı. Politikada daha çok oportünistti, günün adamıydı; Fransa'ya sempati duyardı, nitekim 1914 Temmuzunda Türkiye' nin bir ittifak önerisiyle Paris'e gitmiş, fakat nazikçe red cevabıyla karşılanmıştı. Bunun üzerine o da Almanya'ya yöneldi. Günü gününe uymayan hırsı, İstanbul'da çevresini tedirgin ediyordu. Bu yüzden pek anlı şanlı biçimde Suriye'ye gönderildi, orada padişahın vekili olarak, imparatorluk otoritesini temsil edecekti.

İlk zamanlar sadrazamlık Mısırlı Prens Sait Halim Paşa'ya verilmişti; bu zat Hidiv'in kuzeni ve bu ülkede genel valiliği kendi ailesine özgü bir ayrıcalık durumuna getirerek, Mısır Krallığımı kurmuş olan ünlü Mehmet Ali Paşa'nm torunuydu. Sait Halim çok bakımlı ve çok zengin, kibar bir beyefendiydi; olağanüstü derecede temsil yeteneği vardı ve yalnızca göstermelik olarak hükümetin başındaydı. Bu makamda kalması, İttifak devletlerinin beklenen zaferinden sonra Mısır tacını giymek hayalinden ileri geliyordu; ne var ki öteki üçler gibi o da bir suikast sonucu öldürüldü.

Üçlerin iktidarı her ne kadar felâketli bir biçimde sona erdiyse de, işbaşına geçtikleri zaman, dünya savaşma karışmalarından önceki dönemde, ülkeye çok yararlı oldukları da inkâr edilemezdi. Parti kavgaları sona ermiş, beş yıldan beri devleti sarsan iç çekişmeler bir darbede kesilmişti. Enver ile Talat'ın durumu öylesine güçlüydü ki, Meşrutiyetin saray klikleri de o zamana kadar son söz kendisin-

de olan İttihatçıların gizli komitesi de arka plâna itilmişti. Komite gerçi varlığım hâlâ devam ettiriyor, hatta bir ölçüde etkili de oluyordu, ama bu etki artık eski derecede değildi. Talat merkez komitesine saygı gösteriyor, işine geldiği zaman arada sırada onları kendisine siper ediyor, ama yine de sözünü geçiriyordu. Parti geri plânda kalmıştı, parti önderleri hükümrandılar; muhalefet susmuştu bakanlar kurulu ve parlamento çoğu kez hiçbirr itiraz öne sürmeden kararları onaylıyor, padişah da imzalıyordu.

Artık iktidar için kavga yüzünden kösteklenmeksizin, bütün güçler ülkenin bir an bile geciktirilmemesi gereken kalkınma hamlesine yöneltilebilirdi. Bir yandan İslâmi yaşama biçimleri korunurken, bir yandan da Batı'nın ilerlemesinden yararlanmak yollan araştınlıyordu. Fakat bağlarından sıynlınamayan din yüzünden köklü reformlann yapılması, yabancılara verilmiş imtiyazlar ile büyük devletlerin sürekli tehditkâr istekleri yüzünden devletin gerçek anlamda geliştirilmesi engelleniyordu. Nitekim kapitülasyonlann kaldınlması isteği Türkiye'nin savaşa girmesinde belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Bununla birlikte yine de türlü güçlüklerin arasında elden geldiğince ileri gidilmeye çabalanıyordu. Avrupalı uzmanlara bel bağlanmıştı; bu konuda herhangi bir tercih izlenimi uyandınp güvenikliğe yol açmamak için de büyük devletlerin hepsiyle işbirliğine gidilmişti. Donanmanın yeniden kurulması İngiltere'ye havale edilmişti. Türkiye'de Avrupa'dakinden çok daha önem-

li rolü olan jandarma örgütünün geliştirilmesi işi Fransa'ya verilmişti; ayrıca maliyede yapılacak reform da bu ülkeye bırakılmıştı. Kazanç getiren bir dizi ayrıcalık başka türlü ekonomik verimlilik sağlanamadığından, çeşitli milletlerden isteklilere dağılmış bulunuyordu. Ordunun yeniden örgütlenmesi Alman modeline göre sürdürülüyordu, bu amaçla askeri bir heyet getirtilmişti. Çarlık Rusyası, İngiltere ve Fransa'yla birlikte Almanya'nın böyle bir işi üstlenmesinden dolayı öfkelenmişler ve kıyameti koparmışlarsa da Enver'i kararından döndürememişlerdi.

Harbiye nazırlığına gelir gelmez, bu genç general subaylar arasında büyük çapta değişikliklere girişti. Yaşlı ya da ehliyetsiz elemanlara yol verildi, yerlerine gençler getirildi. Bu vesileyle orduyu siyasal hasımlarından da arındırmış oldu. Hatta Şükrü Paşa, Edirne'nin bu şanlı savunucusu bile sürgüne gönderildi. Enver bu eyleminde sadece kişisel amaçlar gütmüş olmakla kınanmıştır. İktidarına sağlam dayanaklar yaratmak isteğine kuşku yok, ama aynı zamanda da ordudaki siyasal parçalanmalara bir son vermek istemişti. Kendisi hükümet darbesiyle doruğa tırmandığı için, bir avuç kararlı adamın en güzel devrimleri yapılabileceğini çok iyi biliyordu. Ama ülke artık böylesi hareketlerden gına getirmişti.

1806 Prusyasma benzer biçimde apaçık askeri iflasından sonra Türkiye'de iyice silâhlanmış komşuları karşısında, her şeyden önce ordusunu yeniden diriltmek zorunday-

dı. Bu işin çok kısa zamanda bir dereceye kadar başarılması, Enver ile Alman askeri heyetinin çabaları sayesindedir. 1914'te Taksim alanında yapılan büyük geçit töreninde, Alman olmayan uzmanların suratlarını ekşiterek kabul etmek zorunda kaldıkları gerçek, Osmanlı ordusunun yeniden çok yüksek bir düzeye çıkmış bulunmasıydı.

Mustafa Kemal Edirne'nin geri alınmasından soma yarbaylığa yükselmişti. İkinci Balkan Savaşı'nm 1913 ağustosunda sona ermesinden beri annesi ve kız kardeşiyle birlikte İstanbul'da otarmaktaydı. Gelgelelim başkentte ona göre uygun bir görev yokta. Devrimci dostları ve Selanik'ten eski arkadaşları devletin başına geçtikleri halde, kendisi tanınmayan bir kurmay subaydan başka bir şey değildi. Haşin, geçimli olmayan mizacıyla kendisini sevdirmeyi pek bilememiş, üstelik eleştirici sözleriyle kuşkular da uyandırmıştı. Nitekim eski arkadaşlarının büyük çoğunluğu, çoktandır artık onun dosta değildiler. Enver'in politikasına açıkça cephe almıştı ve Türkiye'nin Almanya'yla çok yakın bağlar kurmasını kesinlikle istemiyordu. Bu noktada Cemal Paşayla birleşiyordu, iktidar sahipleri arasmda arada bir kendisine el uzatan tek insan da oydu. General Liman von Sanders başkanlığında Alman askeri heyetinin davet edilmesini en sert şekilde kmamaktaydı. Bunun Türk milletine bir hakaret olduğunu belirtmeliydi. Bu olayı böyle yorumluyorsa, bir İngiliz heyetinin Türk donanmasını ye-

niden örgütlemek üzere görevlendirilmesinin, kendisinde benzeri bir hoşnutsuzluk uyandırmamış olmasını açıklamak çok güçleşir. Belki de İtilaf devletlerinin, Almanya'ya Türk bölgesini nüfuzu altına almak ya da düpedüz ele geçirmek gibi saçma plânlar yükleyen ve ünlü "doğuya açılma" sloganı ile zihinleri karıştıran propagandasının etkisinde kalmıştı. Oysa Almanya'nın o günlerdeki çok belirgin çıkarı, Osmanlı devletinin varlığını sürdürmesinde ve elverdiğince de güçlenmesinin sağlanmasmdaydı.

Mustafa Kemal'in hükümetçe izlenen politikaya açıkça karşı çıkması ve görüşlerini kesin biçimde dile getirmekten çekinmemesi üçleri rahatsız ediyordu. Kendisini şerefli bir şekilde başkentte uzaklaştırıp, askeri ataşe olarak Sofya'ya yolladılar; sayılan pek azalmış dostlarından biri. Fethi Bey orda elçi bulunuyordu.

Sofya'da geçirdiği bu zaman, onun yabancı ülkede uzun süreli ilk ve son kez kalışı, resmi bir görevle Türkiye'nin dışındaki dünyayı tanıyışı oldu. Yapılacak pek az işi olduğundan, vaktinin çoğunu Bulgar başkentinin kibar salonlarında geçirme olanağı buldu. O günlerini bilen görgü tanıklan, Mustafa Kemal'in içine kapanık ve ciddi bir izlenim uyandırdığını anlatmaktadırlar; sallapatiydi, havadan sudan konuşmasını beceremiyordu; bütün çabalannda kendini bildiği, bir alanda hissetmeyişinden ileri gelen bit tedirginlik göze çarpıyordu. Buna karşılık arkadaşı, elçi Fethi Bey, çok konuşkandı; topluluk adamı bir beyefendiy-

di; çok zekiydi; iyi aile eğitimi görmüş bütün Türkler gibi davranışlarında, bir kendinden emin oluş durumu bir rahatlık vardı. Aslında meslekten yetişme subaydı, Paris'te diplomatik hizmetleri olmuş, daha soma da yeni Türkiye'nin en önemli makamlarına yükselmiş, böylece de zaman zaman Mustafa Kemal'e ters düşmüştür.

Birinci Dünya Savaşı başladığı sırada Mustafa Kemal Sofya'daydı.

***

Yangın Avrupa'ya yayılnken, Çanakkale Boğazı gibi kilit noktasını elinde tutan Türkiye'nin ne yapacağı sorunu giderek önem kazanıyordu. Tarafsız mı kalacak, yoksa savaşa mı katılacaktı? Katılırsa, hangi taraftan olacaktı?

Alman askeri heyetindeki subaylardan biri olan Hans Kannengiesser, Türkiye için son derecede ağn sonuçlar doğuracak bir karan Enver'in bir çırpıda verdiği, tarihsel sahneyi şöyle anlaür (*):

"10 Ağustos 1914 günü, Harbiye Nazm Enver Paşa'nın yanında mutat fortrakta bulunuyordum. Görüşmenin orta yerinde, göreneğe aykın olarak hademe içeri girdi ve (daha soma Süveyş Kanalı seferini yönetecek olan) Yarbay Kress'in görüşmek istediğini haber verdi. Herhalde çok ivedi bir durum söz konusuydu.

Kress: "Çanakkale müstahkem mevki, Alman savaş gemileri Goben ve Breslau'nun Boğaz girişinde bulundu-

(*) Hans Kannengiesser Paşa, Gallipoli (Gelibolu), Berlin, 1927.

ğunu ve serbest giriş izni istediğini bildiriyor. Boğaz komutanlığı, Kumkale ve Seddülbahr tabyalarına derhal bildirilmek üzere verilecek direktifi rica ediyor."

Enver: "Buna şimdi karar veremem. Önce sadrazamla görüşmeliyim."

Kres: "Fakat hemen telgraf çekmek zorundayız."

Her zaman, çok çabuk karar verme gücünü göstermiş bulunan Enver için gerçekten zor bir karar anıydı. Dıştan pek belli etmemekle birlikte, içinden zorlu bir savaş veriyordu. Sonunda kısaca:

"İçeri bıraksınlar" dedi.

Biz iki Alman ferahlamıştık. Fakat Kress hâlâ memnun değildi.

"Eğer Almanları İngiliz gemileri takip eder, bunlar da aynı şekilde içeri girmek isterlerse, üzerlerine ateş açılsın mı?"

Enver'i yeniden bir düşüncedir aldı. Durumun nazırlar kurulunda karara bağlanması gerekirdi. Bu soruyu şimdilik cevapsız bırakabilirdi.

Kress: "Ekselans, böyle bir durumda astlarımızı derhal verilmesi gereken kesin emirlerden yoksun bırakmamalıyız. Ateş açılsın mı, açılmasın mı?"

Enver, yeniden düşündükten sonra, "Evet" dedi.

Hiçbirimiz istifimizi bozmamıştık. Kress çekilip gitti. Sanki hiçbir şey olmamış gibi fortrakıma devam ettim."

Bu adımı atmakla Türkiye öylesine ileri gitmişti ki, artık geri dönemezdi. Zaten fırtına kopmazdan önce Alman-

ya'yla gizli bir antlaşma da imzalamış bulunuyordu. Fakat ülkede bir savaş serüvenine atılmak doğrultusunda pek az eğilim vardı. Naznlar kurulunda tarafsız kalıp savaşm gelişimini kollamak görüşü ağır basmaktaydı. Acaba Türkiye için bu çatışmadan sürekli uzak kalmak olanağı var mıydı? Boğazlardan serbest geçişle, doğudaki savaş ortağıyla doğrudan bağlantı kurmak, İtilaf devletleri açısından hayati önemdeydi; bu olgu karşısında böyle bir soruya hemen cevap vermek zordur. Öte yandan Rusya, Osmanlı İmparatorluğu için adeta geleneksel can düşmanıydı. Enver ile Talat, bazı duraksamalarla olsa bile yine de onların yanında yer alan Cemal, bu rizikoyu göze almak ve tüm sorumluluğu yüklenmek konusunda kararlıydı; İttifak devletlerinin zaferinden de emindiler. Kabinedeki arkadaşlarım az çok bir oldu-bitti karşısmda bıraktılar. Nazırlardan üçü istifa etti, bunların arasında bir zamanlar komite başkanlığı yapmış çok önemli bir kişi, maliye nazırı, dönme Cavit Bey de vardı. Sadrazam Sait Halim Paşa da görevini bırakmak istedi, fakat kalmaya razı edildi. Diğerleri duruma boyun eğerek bu oltu-bittiyi kabul ettiler. Verdikleri bu kararda vicdanlarını rahatlatan bir nokta, İtilaf devletlerinin Türkiye'nin toprak bütünlüğünü garanti etmekle birlikte, tarafsız kalmanın ödülü olarak kapitülasyonların kaldırılmasını kabul etmeye asla yanaşmamalarıydı.

Karadeniz'de Rusya'yla çatışmaya geçilmesi üzerine İtilaf devletleri 1914 Kasımının başlarında Türkiye'ye sa-

vaş ilân ettiler. Eylül 1914'te ise sultanın fermanıyla bütün kapitülasyonlar tek yanlı olarak kaldırıldı, bu karar bütün ülkede sevinçle karşılandı. Bu kapitülasyonlar Türk halkının küçük düşürülmesi olarak görülmekteydi.

Ne var ki sevinç uyandıran tek olay da bundan ibaret kaldı. Halk, savaşı benimsememişti. Savaşa katılmanın daha çok zorunluluk karşısında, ister istemez girişilmiş bir kumar oyunu olduğu hissedilmekteydi. Halk bu kuman onaylamamıştı, sessizce kabullendi, fakat coşkudan eser yoktu. Aydın zümrede ise sadece yanmağızla bir onaylama vardı, susmayı yeğliyorlar ve 'daha da kötüsü, meydana gelen koşullardan kendi çıkarlanna yararlanmak yollannı anyorlardı.

Mustafa Kemal, Türkiye'nin İttifak devletleri safında savaşa girmesine karşı çıkan, sayılan hiç de az olmayan zümredendi. Fakat -bu konuda eldeki belgelerden kesinlikle anlaşıldığına göre- yurttaşlanndan hiçbiri gelecekteki felaketi onun gibi tam bir netlikte önceden görebilmiş değildi.

Sofya'dan hükümete yazı üstüne yazı göndermiş, hazırlıksız olan ve daha önceki savaşlardan dolayı güçsüz düşmüş bulunan ülkesinin savaşa katılmaması yolunda ısrarla uyanlarda bulunmuş ve İttifak devletleri için hiçbir zafer şansı bulunmadığını da belirtmiştir. Oysa o sırada Alman ordulan durdurulamayacak sanılan bir sel gibi Paris'e doğru ilerlemekteydi. Savaşın böylesine umut verici bir biçimde geliştiği sırada, onun tahminleri saçma ve uyarıları da küskün birinin karamsarlığı olarak nitelendirildi. Sonu-

cu önceden kestiren bu yargılan, dünyanın içinde bulunduğu durumu, enine boyuna hesaplamaya dayanan bir akıl yürütmeden kaynaklanıyordu; böyle düşünen de yalmz kendisi değildi. İsviçreli Hermann Stegaman gibi uzağı gören bir gözlemci de, o günlerde Almanya'nm politik açıdan savaşı kaybettiğini, bundan dolayı da askeri açıdan artık kazanamayacağını belirtmişti.

Ancak madem ki karar bir kere verilmişti, asker olarak Mustafa Kemal de ülkesinin savaşma etkin olarak hizmet etmek istiyordu. Geriye çağnlıp cephede görevlendirilmesini istedi. Enver Paşa, Sofyadaki görevinin şu şuada daha önemli olduğunu ve orada kalması gerektiğim bildirdi. Kuşkusuz pek de boşuna değildi bu söz. Çünkü o günlerde Bulgaristan'ı İttifak devletleri safına çekmek için Sofya'da her çareye başvurulması gerekmekteydi. Mustafa Kemal cevap olarak telgrafla, tehlike anlannda savaşmaktan daha önemli bir görev olamayacağım bildirdi. Ancak bu telgrafa cevap gelmedi. Haftalar geçiyordu. Pek çok kimse gibi Mustafa Kemal de savaşın bir iki ayda biteceğini sanmaktaydı. Sabırsızlıktan kendini yiyordu. 1915 yılının başlannda daha fazla dayanamayıp izinsiz olarak yola çıkmaya karar verdi. Bavulunu hazırlamıştı ki, geriye çağıldığını ve Liman von Sanders'in bölge komutam bulunduğu Gelibolu'da 19. Tümen komutanlığına atandığını bildiren emri aldı.

Çanakkale Boğazı'nm uzun, dar, yanmada yakası olan Gelibolu bu sırada savaş olaylarının odak noktası olmuş bu-

lunuyordu. Müttefikler savaş gemileriyle Boğazı geçmeyi denemişler, ağır kayıplar vererek başarısızlığa uğramışlardı. Şimdi ise çok daha geniş kapsamlı bir hazırlığa girişmişlerdi, deniz yolunu karadan açıp Türkiye'nin başkentine ulaşmayı amaçlıyorlardı.

İstanbul'un alınması başarılırsa, bir taşla üç kuş vurulmuş olacaktı: Türkiye barış yapmaya zorlanacaktı; ikincisi müttefikler Rusya'yla doğrudan ve güvenli bağlantı kuracaklardı; üçüncüsü de Orta Avrupa kalesi çevresindeki halka güneydoğudan da kapatılmış olacaktı.

Savaşm büyük umutlar bağlanmış, Gelibolu adı verilen bu ara oyunu, klâsik çatılı bir dram gibi, gittikçe büyüyen gerilim eğrisi, aksiyonu yavaşlatıcı duraklamaları, düğümü ve peripesileriyle temsil edildi. Aynı zamanda şaşırtıcı talih dönmeleri, akıl almaz rastlantılar, yanılmalar ve birdenbire göz önündekini görmeyişlerle de doluydu; sanki Troya savaşında olduğu gibi, eski Grek tanrıları da bu kavgaya katılmış gibiydi. Sahne de zaten tarihsel bir haleyle kuşalıdır. Bu deniz geçidi, Eskiçağdaki adıyla Hellespont, öteden beri hep saldırılara uğramış, coğrafi zorunluluklarla halkların birbiriyle çatışmalarında hep ön plânda yer almıştır, iran hükümdarı Serhas, Grekler üstüne buradan geçerek yürümüş, Büyük İskender ve Friedrich Barbarossa Güney Anadolu'ya burdan ilerlemiş ve Türkler, Küçükasya'dan gelerek Avrupa toprağına ilk kez burada, Geliboluda ayak basmışlardır. Şimdi yine bir ordu daha yaklaşıyordu; bu ordu

ufku kaplayan bir gemiler kalabalığının içine gizlenmiş, o günlerde insan aklının savaş aracı olarak ortaya koyabildiği ne varsa, hepsiyle donatılmıştı. Baş rol Ingilteredeydi, dünya imparatorluğunun dört bir yanından topladığı en iyi adamlarını, Iskoçyalılan, Avustralyalıları, Yeni Zelandalıları savaşa sürüyordu; Fransa yardımcı roldeydi.

Türk ise kulağı kirişte pusuya yatmıştı. Kıyı boyunca hafif bir savunma şeridi oluşturmuş, bunların ardmda büyük yığınlar halinde yumruk olmuş bekliyordu. Yarımadanın eni dar, boyu uzundur; hepsi de bozuk birkaç yolu vardır; arazi derin yarlarla engebelidir, sarp yamaçları bodur fundalıklarla kaplıdır. Düşman nerden saldırır, kimse kestiremez bunu. Günlerden beri bekleniyor bekleniyordu. Derken bir nisan gecesi, hiç umulmadık bir zamanda, düşman aym anda üç yere birden karaya sıçradı. Boğazm Asya yakasmda ve Gelibolu yarımadasının güney ucunda hemen direnme duvarları oluşturulup karaya çıkanlar durduruldu. Fakat üçüncü çıkarma yerinde, yarımadanın iyice daraldığı Anburnu denilen kesiminde durum kaygı vericiydi. Gerçi orda bir Türk alayı vardı, ama gemilerden dalga dalga sürekli destek alan saldm karşısında, adım adım geri çekilmek zorunda kalmıştı. Şafak sökerken sakhranlar kıyıda yükselen tepelerin üstüne çıkmış bulunuyordu, burda bütün yarımada denetlenebilirdi.

Aym sabah Mustafa Kemal -bir rastlantı mı, bir sezgi mi bilinmez- tümenini bu Arıburnu doğmltusunda askeri

bir tatbikata çıkarmıştı. Alaylar tam birbirlerinden ayrılıp yayılmıştı ki, silâhsız, başlan açık jandarmalar, heyecanla ellerini kollarını sallayarak koşa koşa geldiler. "Ne oluyor?" diye sordu tümen komutanı. "Geliyorlar, geliyorlar!" "Kim geliyor?" "İngiliz! İngiliz!" Mustafa Kemal, kurmay başkanına "Savaş cephanesi var mı?" diye sordu. "Var." "Haydi, öyleyse!" (*) İngilizler az önce çıkmış oldukları doruklardan aşağı püskürtüldüler ve ancak Arıburnu'nun kıyı kayalıklannda üıtunabildiler. Kanlı çarpışmalara! geçtiği doruklardan birine, sonucu belirleyen bu zaferin sonsuz anıtı olarak Kemal'in adı verildi.

İstanbul'da ise bunlann duyulması hiç de hoşa gitmemişti. Çünkü başkomutan vekili Enver Paşa, böyle bir zafer çelengi takabilmek için harekete geçmiş, fakat başansızlığa uğramış bulunuyordu. Savaşın ilk kışında Ruslar, Kafkasya'dan Türkiye'nin içlerine girince, Enver Paşa doğu cephesine gidip komutayı bizzat üstlenmişti. Ruslara saldıracak, zaferi kazandıktan soma da Afganistan üzerinden Hindistan'a yürüyecekti.

Büyük ordu komutanlanm örnek alarak, geniş bir çevirme harekatı plânlandı, böylece düşmanı aynı anda hem önden hem arkadan iki ateş arasında bırakacaktı. Gelgeleîim düşmanı yanlardan kuşatmaya kalkan birlikler, yol vermeyen, karla kaplı dağlarda tıkanıp kaldılar, Enver'in Rus seferi tıpkı Napolyon'un 1812 seferi gibi tam bir felaketle

(*) Hans Kannengiesser, Gallipoli, Berlin, 1927.

sonuçlandı. 90 bin kişilik ordusundan ancak 12 bin kişi geri dönebildi; diğerleri ya öldüler, ya tutsak düştüler ya da açlıktan veya soğuktan donarak can verdiler. Elde kalan 12 bin kişi de tifüsten kırıldı, bunların da büyük kısmı yitip gitti.

Bu felaketi elden geldiğince kimseye duyurmamak yollarını aradılar, fakat kötü haber tez yayılır. Bir süre Enver ortalıkta görünmedi. Bir hayır kurumunun müsameresinde, ister istemez görünmek zorunda kalınca, locasında geride oturdu. Fakat ne gariptir ki, halk onun orda olduğunu farkedince, kendisini coşkunca alkışladı.

İngiliz-Fransız çıkarması daracık iki kıyı şeridinde mıhlanıp kalmaktan öteye gidemeyince, Türk ordularının başkomutan vekili Enver, Gelibolu'nun cesur birliklerini kutlamak üzere bir gezi düzenledi. Böyle bir şerefi özellikle Mustafa Kemal'in tümeni haketmiş olduğu halde, bu tümen görmezlikten gelindi. Bunun üzerine Mustafa Kemal, ordu komutanman görevinden istifa etmeyi zorunlu gördüğünü bildirdi. Alman generali kendisini komutanlıkta kalmaya razı etmeyi başardı; general bu inatçı ve dediğim dedik subayıyla bir hayli çekişmiş olduğu halde, böylesine yetenekli tümen komutanını da kaybetmek istememişti. Daha sonraları Mustafa Kemal, "Liman von Sanders olması gerektiği gibi bir komutandı" diye anlatır, "sık sık görüş ayrılıklarımız oluyor ve birbirimizle sert biçimde tartışıyorduk, fakat bana her zaman doğru bildiğim şekilde hareket etmek serbestliğini sağlamıştır".

Aynı yılın ağustosunda İngilizler, her zamanki inatçılıklanyla Gelibolu'yu fethetmek ve İstanbul yolunu açmak üzere yemden büyük bir girişimde bulundular. Bu sefer çok daha fazla asker hazırlamışlar, çok daha geniş çapta hazırlık yapmışlar, çok daha kocaman bir savaş makinesini harekete geçirmişlerdi. Her şey inceden inceye hesaplanmıştı; öyle ki insan aklının hesaplarına göre girişimin başarı kazanmaması olanaksız görülüyordu. Böylece o dramatik an gelip çattı; İngiliz başkomutanı bu anı raporunda şu başlıkla belirtmekteydi: "Zafere iki dakika kala".

Düşman birlikleri karaya çıkmayı başardı. Yine Anburnu bölgesi kritik nokta oldu, Türklerin önsaftaki birlikleri yine çekilmek zorunda kaldı. Şimdi saldıranlar için, Anburnu'ndan kuzeyde Büyük ve Küçük Anafarta köyleri bölgesine kadar uzanan, ele geçirilmesi istenilen sırtların yolu açılmıştı. Bu sırtlan ele geçiren, Gelibolu yanmadasma sahip olurdu. Her iki yandan bu tepelere doğru bir koşudur başladı. Ancak buralan hâlâ İngiliz savaş gemilerinin ağır topçu ateşi altındaydı. Zayıf Türk savunması darmadağın edilmişti. Birden top ateşi kesildi. İngilizler, yirmi beş tabur birden, ileri fırladılar. Güney kesiminden South-Lancashire avcı birlikleri ile Gurkalar tepeleri ele geçirmeyi başardılar. Yanmadanm kilit noktası ellerindeydi artık. Altlannda ovalar uzanıyordu; ilk defadır ki gözlerinin önünde özledikleri hedef, Boğazın mavi koylan durmaktaydı; ellerini uzatırlarsa tutacakmışçasma yakmlann-

daydı, gemilerdeki adamlar tanınacak gibiydiler. Şimdi yapacakları sadece hızla ileri atılmak ve öte taraftaki kıyıya kadar koşmaktı. Fakat o da ne? Akıl ermez bir yanlışlık, ingiliz gemilerinden bir yaylım ateş açılıverdi, gülleler kendi saflarına düştü. Birçoğu yere yıkıldı, kalanlar şaşırdı, geri çekildi. Bu birkaç dakika, koşarak yaklaşan Türklerin sırtlan tırmanmasına yetti: kendi taraflanndan tepelerin doruklannda mevzi aldılar.

Daha kuzeyde Kemal'in tümeni güç durumdaydı. Destek kuvvetleri gelmek bilmiyordu, tepeleri artık tutamaz duruma düşmüşlerdi. Cephe komutanlığı bir kolorduyu yardıma koşması için daha geceden görevlendirmişti. Fakat gelen giden yoktu; kolorduya komuta eden general gitmemek için türlü bahaneler icat etmişti. Liman von Sanders onu derhal görevden alıp yerine savaşan bütün birliklerin komutanı olarak Mustafa Kemal'i atadı.

Böylece genç albay daha yeni başlamış bulunan Anafarta Savaşının asıl yöneticisi oldu; Çanakkale Savaşlannın en kanlısı Anafarta'da yapıldı. Tepelerin doruklannı ele geçirme boğazlaşması günlerce sürdü. Karşılıklı siperler kazdılar, yeniden hücum ettiler, böylece savaş terazisi bir o yana, bir bu yana eğilip durdu. Sonunda İngilizler daha fazla saldırıya geçmekten vazgeçmek zorunda kaldılar. Bunca kurban boşuna verilmişti. Yalnızca çevreye egemen bir tepeyi ellerinde tatmaktaydılar. Burasının Türkler tarafından geri alınması gerekiyordu. Mustafa Kemal hücuma

geçilmesi emrini verdi. Fakat düşman ateşi az önce zaptettikleri mevzileri öylesine dövüyordu ki, günlerdir savaşmaktan yorgun düşmüş askerler, kendilerini güvenlikte hissettikleri siperleri terketmek istemediler. Komutana her yandan birliklerin siperlerden çıkmayı göze alamadıkları haberleri geliyordu. Mustafa Kemal askerlerini nasıl harekete geçireceğini çok iyi biliyordu. Siperleri dolaşarak askerlere "Çocuklar" dedi, "hiç acele etmeyin. Telaşa gerek yok. En uygun anı bekleyin. Ben önden gideceğim. Elimi yukarı kaldınrsam, vakit gelmiş demektir" Dediği gibi de yaptı, bir süre soma kolunu havaya kaldırdı. Onun bu işareti üzerine birlikler gerçekten ileri fırladılar ve tehlike yaratan tepeyi aldılar.

Savaş sona erdikten soma Anafartalar komutanı, cephe komutanına raporunu verirken, parçalanmış cep saatini de uzattı; öldürücü olabilecek bir kurşunu bu saat önlemişti. Liman von Sanders buna karşılık kendi saatini çıkarıp Mustafa Kemal'e verdi.

Haftalar boyunca ağır ateş altında, çoğu kez tek başına en ön saflarda, alaylarının hücumlarım yönettiği halde, şaşılacak şekilde hiçbir yara bere almamıştı. Bir ikinci vakti siperin ön kenarında otarmaktaydı. İngilizler saat beş çaylarını bitirmişlerdi, her zaman yaptıkları gibi akşam ikramlarına başladılar. Sahra bataryalarından biri, belli ki iyi hesapladığı ateşini onun bulunduğu sipere açtı. Birinci mermi siperin ilerisine düştü, ikincisi Mustafa Kemal'in yirmi

metre daha yakınma; arkasından üçüncü mermi yirmi metre daha yakınlaştı. Bir subay siperin kapalı kesimine geçmesini rica etti. Fakat o "Artık çok geç, askerlerime kötü örnek olamam" diyerek reddetti ve bir sigara yaktı; ancak yüzü birazcık daha solgunlaşmıştır. Matematik kesinlikle dördüncü merminin tam onun oturduğu yere düşmesi gerekmektedir. Siperlerde herkes dikkat kesilmiş, felce uğramış gibi kendisine bakmaktadır. Fakat rastlantıya bakın ki, bu İngiliz bataryasının normal sayısının aksine, yalnızca üç topu vardır, ateş tekrar birinci toptan başlar.

Her askerde yazgıcı bir taraf bulunduğu bilinir. Fakat Arıburnu ve Anafarta'da geçen bu kanlı haftalardan sonra, ona garip bir güven duygusu gelmişti; geleceğe umutla bakıyor, henüz hiçbir neden yoksa da, içinden gelen bir kesinlikle, yazgının kendisine önemli bir görev hazırladığına inanıyordu. Ne gariptir ki, aynı günlerde Enver'in şöhreti soluklaşmaya başlamıştı, Mustafa Kemal'in yıldızı ise parlamaktaydı. Yalnız bu yıldızın yörüngesi, Enver'inki gibi ışıklar saçan bir kuyruklu yıldızın yörüngesine benzemiyordu. Ona hiçbir şey vermemişti, hiçbir şey sunmamıştı, hiçbir şey kucağına kendiliğinden düşmemişti. Durumu yıllar önce sezgi dolu sözlerle Cemal'e tasvir etmiş olduklarına benziyordu: Herkes ona karşıydı, onunla alay ediyor, bir çılgın yerine koyuyor, yolundan caydırmaya çalışıyordu; bir direniş aşılınca, önüne daha zorlu yeni engeller dikiliyordu. Tepkiler görüyordu, en umutlu olduğu yerlerde umut-

suzluğa sürükleyen durumlar oluşuyordu. İbret dolu eski masallardaki gibi yoluna binbir güçlükle devam etmek zorunda kalmıştı.

O günlerde bir an, tek sıçrayışta yüksek yerlere geçebilecek gibi oldu. Mareşal Liman von Sanders, sık sık görüldüğü üzere, Enver Paşayla yine anlaşmazlığa düşmüştü. Aralarındaki çatışma bu sefer o kadar büyüktü ki. Alman generali komutanlığı bırakmaya karar verdi. Anlatıldığına göre de, Çanakkale cephe komutanlığı için, yerine Mustafa Kemal'in getirilmesini bildirdi; onun görüşüne göre bu subay gerçi çok yetenekli bir komutandı, ama daha yüksek düzeyde bir önderde bulunması kesin zorunlu bir şeye, şansa da *sahipti. Böylesine* bir öneri Türk general karargâhında pek hoş karşılanmadı; Enver hemen kollan sıvayıp anlaşmazlığı ortadan kaldırmaya uğraştı.

Mustafa Kemal daha sonralan -başka nedenlerle de olsa- kendi felâketlerine ortak etmekten koruduklan için hasımlanna teşekkür edecektir.

Yıllar sonra, her şey sona erip "üçler" ülkeden kaçınca, Mareşal Liman von Sanders'ten cephe komutanlığını yine o devralacaktır.

7. BİR GEZİ VE TAHTTA BİR DEĞİŞİKLİK

Karanlık bir aralık gecesinde, İngilizler büyük bir gizlilik içinde Gelibolu yarımadası kıyılarındaki yerlerini boşalttılar. Alelacele yüklenen gemiler çekilip gittiler. Artık hiçbir umut görülmediğinden girişimden vazgeçilmişti. Geride, savaş alanlarında on binlerce ölü bnakmışlardı.

Mustafa Kemal İstanbul'a döndü. Orduda şimdi adından söz ediliyordu, halk da "Anburnu ve Anafarta zaferlerini kazanan" kahramanı tammaktaydı artık. Kolayca anlaşılabilecek bir eğilimle, kendine güven duygusunu güçlendirmek ve yabancı yardımları unutturmak için, onun hizmetleri de büyütüldü başkentin kurtarıcısı olarak adlandırıldı. Ancak onun şahsmda daha başka bir "kurtarıcı" gören çevreler de vardı.

Mustafa Kemal'in Çanakkale'den döndükten soma başkentte gördüğü ve duyduğu şeyler, onda ülkenin yanlış yolda olduğu kanısını daha da güçlendirmişti. Bu kanısıyla bir köşede duracak adam değildi, hemen yetkili makamlara kendi görüşlerini kabul ettirmek çabalarına girişti; fa-

kat soğukça reddedilişlerle karşılaştı. Askeri hizmetleri takdir edilmekle birlikte, bu albayın politikaya karışması istenmiyor ve buna izin de verilmiyordu. Hatta onu biraz isteklice dinlemeye kalkışılması, yönetici makamların indinde kuşkular uyandırmak tehlikesini doyuruyordu.

Bu konuda Hariciye Nazın Ahmet Nesimi Bey'le aralarında cereyan eden, kısmen gülünç kısmen ciddi küçük bir olay anlatılır. Bu nazır kabine toplantısında savaşa karşı çıkanlardandı, dolayısıyla kendinden Mustafa Kemal'in kaygılarım anlayışla karşılaması umut edilebilirdi. Mustafa Kemal ziyaretine geldiğinde, beklemesi söylendi. Başka ziyaretçiler bu arada geliyor, nazırın yanma giriyor ve gidiyorlardı. Bu durum bir hayli zamana devam etti. Belki nazar albayın beklediğini unutmuştu, sekreter gidip tekrar haber verdi. Gelen cevap yine "Beklesin" oldu. Sonunda hademe göründü: "Lütfen buyrun". "Nasıl?" "Nazır hazretleri sizi kabul buyuracaklar" "Beklesin!" Mustafa Kemal böyle dedi ve sonra da hiç acele etmeden sekreterle başlatmış olduğu konuşmayı bitirdi.

Nazır ülkenin durumu hakkında çok iyimser şekilde konuştu. Mustafa Kemal kaygılanm dile getirdi. Sonunda da "Beyefendi" dedi. "Nazır olarak siz de sorumluluğun bir kısmını taşıyorsunuz. Belirli çevrelerin verdiği garantilere güvenmeye devam ederseniz, şimdiki tehlike pek yakında sanıldığından çok daha tehdit edici ölçüde kötü bir durum alacaktır".

Nazır pek belirgin bir soğuk tavır takınarak "Beyefendi" diye cevap verdi. "Sözü nereye getirmek istediğinizi pek anlayamadım".

"Devlet mahvolmak yoluna girmiş bulunuyor. Sizse böyle bir şeyi farkelmediğinizi söylüyorsunuz. Oysa nazır sıfatıyla bunu anlamış olmanız gerekir. Fakat içinizden büsbütün başka düşünüyorsunuz. Gerçeği pekâlâ bilmektesiniz. Ayrıca siz kötülüğün kökünün nerde olduğunu da bilmektesiniz".

Nazır şimdi her şeyi anlamıştı. Doğrudan doğruya askeri önderlere karşı çıkmak amaçlanıyordu. "Sayın albay" dedi, "Eğer buraya kuşkulannızı gidermek için geldiyseniz, bence yanlış adrese başvurdunuz. Ben, diğer nazır arkadaşlarım gibi, ordunun yüksek komutanına tam bir güven duymaktayım. Size bu görüşlerinizle bizzat başkomutanlığa başvurmanızı tavsiye ederim".

Ertesi gün hariciye nazın, Başkomutan Enver Paşaya dinlemiş olduğu şeyleri iletti ve albayın cezalandınlmasını istedi. Ancak hiçbir şey yapılmadı. Ama yine de siyasal açıdan tehlikeli bu askerin, başkentten uzak tutulması uygun görüldü. Kendisini uzaklardaki Kafkas cephesinde bir komutanlığa atadılar. Orada kendisini gösterebilmek için hiçbir olanak bulamadan bir yıldan fazla kaldı.

Mustafa Kemal açıkça mücadeleden asla çekinmemiş ve yönetici makamlara karşı muhalefetini kendi zararına da olsa (farkında olmaksızın yarannaydı) *gizlememiştir. Fakat* ne şekilde olursa olsun el altından ilişkilere asla giriş-

memiştir. Oysa o yıllarda bu doğrultuda olağanüstü derecede zorlamalar hiç de eksik değildi.

Ordunun bazı çevrelerinde, ilk günden beri, genç harbiye nazırına karşı gizli bir düşmanlık vardı. Umut verici Çanakkale Savaşm'dan ve İngilizlere karşı Irak'ta Kut-ül Amara'da kazanılan zaferden soma, bütün cephanelerde başarısızlıklar birbirini izleyince hoşnutsuzluk daha da büyümüştü. Bütün bunlardan başkomutan sorumlu tutuluyordu. Son derece duyarlı olan Türk özsaygısı ve kendine güven duygusu Enver'i zaten kendini büsbütün Almanların eline teslim ettiği, çevresinde yalnızca Alman subayları bulundurduğu ve onların vasilik etmesine boyun eğdiği (gerçekte bu etki pek sınırlıydı) için kınamaktaydı.

Savaş ortaklarının yardımı, hayalgüçü biraz fazla işletilerek tasarlanmış olduğu ölçüde, gerçekleşmemişti; şimdi ise tümüyle kesilmişe benziyordu; cephelerdeki gerilemenin suçu Almanlara yüklenmekteydi. Hatta İstanbul'daki bütün Alman subayları, bir gecede zor kullanarak bertaraf etmek için plânlar bile yapılmıştı. Enver'in kendisi de sürekli korku içindeydi, bunda da haksız değildi, çünkü kendisine de öncülü Mahmut Şevket Paşa'nmki gibi bir son hazırlanabilirdi. Bütün kentin tanıdığı kırmızı otomobili caddelerden son hızla geçer, hemen ardından içinde hepsi bedence güçlü, hepsi keskin nişancı seçme subaylardan olan, tepeden tırnağa silahlı yaverlerin bulunduğu ikinci bir araba gelirdi. Hazırlanan çeşitli komplolar arasında,

özellikle Yakup Cemil Bey'inki kayda değer niteliktedir, çünkü daha Çanakkale Savaşları bittiği sırada umutların Mustafa Kemal'e yönelmiş olduğunu göstermektedir. Binbaşı Yakup Cemil aynı görüşü paylaştığı bir grup arkadaşıyla, hükümeti zorla devirmek üzere anlaşmıştı.

"Büyük sandığımız adamlar gerçekte küçükmüş" diyor. "Ülkenin kurtuluşu için bunları ortadan kaldırmalı".

"Ortadan kaldırması kolay" diye cevap veriyorlar. "Fakat o zaman düzeni kim sağlayacak?"

"Mustafa Kemal".

Hepsi de bu ismi benimsemiştir. Hazırlıklar en küçük ayrıntıya kadar tamamlandığı sırada, arkadaşlarından biri korkuya kapılıp suikast plânını ihbar ediyor. Yakup Cemil ile arkadaşlan ölüm cezasına çarptırıldı. O günlerde Kafkas cephesinde bulunan Mustafa Kemal, durumdan ancak komploya katılanlardan biri, Dr. Hilmi Bey İstanbul 'dan kaçıp kendisine sığındığı zaman, onun anlatması üzerine haberdar oldu. Hükümet doktorun totuklanıp gönderilmesini istedi. Mustafa Kemal telgrafla cevap vererek, Dr. Hilmi'nin bundan böyle kendi himayesi altında bulunduğunu bildirdi. Bunun üzerine gönderilmesi için bir daha ısrar eden olmadı.

Mustafa Kemal tümen komutanlarından birine, bu komployu anlattıktan sonra şunları söylemiştir: "Suikastin başarıya ulaştığını ve darbe sonucu bana da Enver'in yerine ordunun başkomutanlığı ile harbiye nazırlığının önerildiğini varsayalım. Böylesine koşullarda bu görevleri kabul

etmek tenezzülünde bulunacağımı düşünebilir misin? Evet, kabul ederdim. Ama ilk iş olarak da, İstanbul'a varır varmaz, o Yakup Cemil'i astımdım".

***

Doğudaki en önemli kale Erzurum'un Ruslara bırakılmasının acısı daha yeni geçmiş ve lafı edilmez olmuştu ki, halifelerin eski kutsal kenti Bağdat'm Mart 1917'de düşmesi, alarm topu gibi yankılandı. Bütün büyük umutların yıkılıp gittiği görülüyordu; hükümet tarafmdan bile bile aldatılmış olmak duygusu yaygınlaşmıştı, onu içine daldığı iyimser kendine güvenden silkeleyip uyandırmak gerekiyordu. Hatta o günlerde Talât tarafından yönetilen komitede, Enver'i kamuoyunun öfkesine kurban etmek eğilimi bile görüldü. Ancak yerini alacak kimse bulamıyorlardı. Cemal askeri açıdan bir beceriksizdi ve tam yetkiyle egemen bulunduğu Suriye'de siyasal balomdan da hiçbir basan gösterememişti. Mareşal İzzet en iyi askerlerden biriydi, fakat devlet adamı olarak pek kararsızdı. O zaman ilk kez, bir ölçüde de resmen, Mustafa Kemal'in admdan söz edildi. Gelgelelim gençlik bakımından Enver'den farksız olduğu ve hakkında da pek az şey bilindiği ileri sürülerek itiraz edildi. Aslında onun, komitenin muhalifi olarak, ordunun basma geçmesi durumunda hükümette ve politikada kökten değişiklikler yapacağından kimsenin kuşkusu yoktu. Bu bakımdan Enver'in istifaya davet edilmesinden vazgeçildi, buna karşılık Bağdat'm tezelden geri alınması öngörüldü.

Enver Paşa yardım istemek üzere derhal Alman genel karargâhına gitti, çünkü Türkiye böylesi bir girişime tek başına kalkışabilecek güçte değildi. Alman ordusunun üst kademeleri müttefiklerini kollamak ve Enver'in yerini korumasını sağlamak zorundaydı. Bundan dolayı emrine General von Falkenhayn ile hatırı sayılır sayıda Alman asker verildi.

Kendisinden çok şeyler umulduğu için "Yıldırım" adı verilen yeni ordular grubu, iki ordudan oluşuyordu; bunlardan biri Halep dolaylarında toplandı, komutanlığı da bu arada generalliğe yükseltilmiş olan Mustafa Kemal Paşaya önerildi. O da bu görevi üstlendi.

Çok geçmeden de grup komutanıyla arasında görüş ayrılıkları belirdi. Böyle bir seferin yönetiminin bir Alman generaline, üstelik Türkiye'nin koşullarını da bilmeyen birine verilmesi, aslında bu savaş ortaklığından da yana olmayan Mustafa Kemal'in Türk olarak da -daha birçoklanyla birlikte- gücüne gitmişti. Bundan başka Alman silâhlı kuvvetlerinin prestiji de, o günlerde göze çarpıcı derecede sarsılmış bulunuyordu. Ayrıca General von Falkenhayn, Türk ruhunu pek az tanıyor, üstelik yetenekli olduğu besbelli, fakat dikbaşlı ve sürekli karşı gelen bu ordu komutanını, Mareşal Liman'm çok iyi başardığı gibi, doğru değerlendiremiyordu. Bu yüzden sürtüşmeler, tartışmalar, düpedüz kavgalar oldu.

Geçimsizliğin daha derindeki nedeni, Mustafa Kemal'in Bağdat'a karşı düzenlenecek bir seferi ve kentin ge-

ri alınmasını, gerçekleştirilmesi olanaksız bir girişim saymasından kaynaklanıyordu. Ona göre böyle bir şeye kalkışmak, Türk silahlı kuvvetlerini kesinlikle yeniden ve belki de çok feci bir yenilgiye sürükleyecekti. Umutsuz gördüğü bir iş için adını ve ününü tehlikeye atmak istemiyordu.

Uygun gördüğü bir bahaneyi kullanarak, gösterişli bir jestle, seferin saçmalığını, özellikle de Enver'in politikası ile genellikle Alman etkisinin ne kadar zararlı olduğunu göstermek istedi. Kendi kendine ordu komutanlığından ayrılıp yerine geçecek komutanı, Ali Fuat Paşa'yı da yine kendisi atadı. Bu harekette biraz açıkça başkaldırmak çeşnisi vardı; başka devletlerde böyle bir şey olsa, bunu yapan general derhal savaş divanı önüne çıkarılırdı. Türk genel karargâhı ise, kararından döndürmek yolunda yapılan bütün girişimler sonuç vermeyince, ona Kafkas cephesindeki eski görevi önerdi. Bu görevi de reddedince, sağlık nedenleriyle kendisini birkaç ay izinli saydı.

Ne var ki Halep'ten yola çıkması, böyle bir yolculuk için yeterli parası olmadığından uzayıp duruyordu. Atlarını satmaktan başka çare bulamadı, safkan on hayvanı vardı. Fakat subaylarda atların değerini karşılaşacak kadar para yoktu; sivil bir kişi bunları almaya kalksa, çok geçmeden ordu tarafından zoralım yapılırdı. Sonunda Cemal Paşa imdadına yetişti; komitenin kodamanları içinde Mustafa Kemal'le dostça ilişkileri sürdüren tek kimseydi. Ona 2000 altın lira verdi; sonra da arkasından İstanbul'a, atlan 5000 liraya sat-

tığını bildirerek 3000 lira daha gönderdi. Yaklaşık 10.000 Mark tutan bu servet, daha sonraları Mustafa Kemal ayaklanmayı başlattığı zaman çok işine yaramıştır.

İstanbul'da annesinin yanında oturmuyordu, otelde bir odatatmuşto. Hatıralarında "Daha çocukluğumdan beri" diye anlatır, "Annemle, akrabalarım veya dostlarımla birlikte otarmaktan hep kaçınmışımdır. Her zaman kendi kendimle yalnız kalmayı yeğledim ve bu alışkanlığı ömrüm boyunca sürdürdüm. Ayrıca dünya görüşü açısından da çok şey beni annemden ayırıyordu; birlikte otarmanın kaçınılmaz sonucu olarak yakınlarımın ya da akrabalarımın bana öğütler vermesine, kendi düşünüş ve duyuş tarzlarına göre, beni etkilemeye kalkışmalarına asla katlanamıyordum. Öte yandan annemi, kendisinin doğru bildiğinden farklı düşündüğüm, farklı davrandığımdan dolayı incitmek istemiyordum".

Bu ara dönemde durumdan hoşnut olmayan -ki sayılan her başansızlık haberiyle biraz daha artıyordu- hükümetin zorla devrilmesi konusunda çeşit çeşit önerilerle kendisine başvurulduğu anlaşılıyor. Fakat o böyle önerileri hep kesinlikle reddetti. Onda büyük adamlann zamanını beklemesini bilen sabn vardı.

10 Şubat 1918 de eski padişah Abdülhamit, Boğaz kıyısındaki inziva sarayında öldü ve büyük törenle, kendisi için hazırlanmış türbeye gömüldü.

Kısa bir süre soma da Enver'in bir temsilcisi Mustafa Kemal' e gelerek, veliahtm Almanya genel karargâhına ya-

pacağı geziye katılmaya hazır olup olmadığım anlamak için nabız yoklaması yaptı. Mustafa Kemal hazırdı ve daha sonra ayrıntılar bizzat Enver Paşa'yla kararlaştırıldı. Mustafa Kemal'den başka, harp akademisinde kendisine öğretmenlik yapmış olan yaşlı general Naci Paşa da geziye katılacaktı. Yola çıkılmazdan önce iki asker refakatçi, veliahtla tanışmak üzere saraya gittiler.

Bu ziyareti Mustafa Kemal şöyle anlatıyor: "Bizi Arap hasırıyla süslü, eşya olarak sadece bir kanepe ve iki koltuk bulunan, geniş bir salona aldüar. İçerde bir yığın redingotlu adam vardı. Olduğumuz yerde durmuş beklerken, yine redingotlu bir adam daha ortaya çıktı; ne kim olduğunu, ne de burada ne aradığım biliyorduk. Ancak öteki redingotluların takındıkları tavırdan, onun veliaht Vahidettin olduğunu anladık.

Kanepenin bir köşesine oturdu; biz de karşısındaki iki koltuğa geçtik. Altes önce gözlerini kapatıp, görünüşe göre derin düşüncelere daldı. Neden soma gözlerini açtı ve konuşmak lütfunda bulundu:

"Sizinle tanışmak şerefine ermekten memnunum".

Tekrar gözlerini yumdu. Bense bu iltifat dolu söze nasıl karşılık vereceğimi düşünüyordum. Cevap vermeli miydi, vermemeli miydi? Naci Paşaya baktım, o da kendi dünyasına dalıp gitmişti. Bu durumda ben de susup şehzade hazretleri yemden bir söz söylemek gücünü gösterecek mi göstermeyecek mi diye beklemeye koyuldum. Gerçekten de

bir süre sonra tekrar gözlerini açarak "Birlikte yolculuk yapacağız, değil mi?" dedi.

Ben biraz afallamış halde cevap verdim.

"Evet, birlikte yolculuk yapacağız".

Görüşme sona ermişti. Ayağa kalkıp vedalaştık.

Arabayla dönerken Naci Paşa geleceğe ilişkin kaygılarını dile getirip "Bu adama ancak açınabilir" dedi. "Yarın belki de padişah olacaktır. Böyle bir insandan ne beklenebilir?"

"Hiç." dedim.

Ne var ki Mustafa Kemal bu yargısında aldanacaktır.

Abdülhamit'in ve tahtta bulunan padişahın en büyük kardeşi olan Şehzade Vahidettin, o günlerde elli yaşını geçmişti; ince, uzun boyluydu; öne eğik düşük omuzlan, uzun, kemikli yüzü ve göze çarpacak derecede iri bir burnu vardı. Tümüyle doğu saray eğitiminin geleneği içinde yetişmişti; başkent çevresinden ancak bir kez, o da bir yıl önce, Viyana'ya kısa bir gezi için çıkmıştı. Uyurgezer halleri, beceriksiz davranışı, kendini hep gölgede tatuşuyla gerçekten hiçbir önemi olmayan bir adamdı; zaten pek az olan zihinsel yetileri, zengin bir haremin zevkleriyle büsbütün uçup gitmişti.

Abdülhamit, babası öldükten sonra doğmuş olan bu küçük kardeşine ayn bir sevgi beslerdi. Doğduktan kısa bir süre sonra annesi de öldüğünden, bu öksüz çocuğu yanma almış, ona kendisinin gerçekten çok usta olduğu tabanca atmayı, ata binmeyi, kılıç kullanmayı öğretmiş, daha soma da

onun için gösterişli bir saray yaptırmış ve genç adamın çok yanlı bir dizi gönül macerası yüzünden sürekli çektiği para sıkıntılarını en cömert biçimde gidermiştir. Daha soma V Muhammet adıyla tahta çıkan, veliaht kardeşine, sıkı gözetim altmda kapalı bir hayat yaşatır ve gözünün önünden asla ayırmazken, sevgili VaMdettin'ine devlet işlerinde görevler vermiş, kendi hükümdarlık sanatının dolambaçlı patikalarına sokmuş, herkese son derece kendi halinde görünen şehzadeyi casus ve muhbir olarak kullanmış, bunalımlı anlarda bu genç kardeşinin görüşlerine kulak vermişth.

Böylece ileride Osmanlı hanedanının son padişahı olacak olan Şehzade Vahidettin, politikanın iyi bir okulunda eğitim görmüş ve bütün hayatı boyunca görüldüğü gibi ağabeyinin düşüncelerine göre yetişmişti. O da Abdülhamit gibi, Osmanlı İmparatorluğunun ayakta durabilmesinin ancak tümüyle Islamiyete dayanan, güçlü bir padişahlık otoritesi sayesinde sağlanabileceğine inanıyordu. Eğitimi sırasında kendisine yabancı kalmış olması gereken Batılı düşüncelerin, ülkede yayılmasını zararlı buluyordu; üstelik bu hareketin durdurulması karşısında, ağabeyinden çok daha şiddetli, çok daha katı direniş gösterilmesinden yanaydı. Hükümdarların çoğu gibi, taht ile ülkeyi özdeşleştirip bir tutuyor, padişahlık haklarının azaltılmasını devletin tehlikeye düşmesi olarak görüyordu; öyle ki sonunda gerçeklere ters düştü ve tahtın korunması ona, ülkesinin bütünlüğünü korumasından çok daha önemliymiş gibi geldi.

Dostları ve yandaşları hep tutucu-dindar çevrelerdendi.

Özellikle daha önce söz konusu ettiğimiz Damat Ferit Paşa, yolundan dönmez bir bağnaz, bir tutucu olarak kendisiyle pek sıkı fıkıydı ve üzerinde büyük etkisi vardı. Nitekim Vahidettin koşullar elverdikçe onu hep sadrazam yapmıştır. Komitenin iktidarını bertaraf etmek için yapılan çeşitli girişimlerde, bütün Jön Türklerin düşmanı olan bu şehzadenin uzaktan hep parmağı bulunduğu anlaşılıyor. Herhalde başarıya ulaşacak bir darbe ve dostlarının yardımıyla tahta giden yolun kendisine açılacağını umut ediyordu.

Başlangıçta padişahlık makamına normal yollarla ulaşması şansı yok gibiydi. Tahtın adayı olan şehzade, kendisinden ancak bir yaş büyüktü. Aynı şekilde Batı yanlılarının hiç de dostu olmayan Veliaht Yusuf İzzettin'in ansızın ve esrarlı biçimde ölmesiyledir ki, Vahidettin kendisini tahtın eşiğinde görebilmiştir. Padişahın hastalığı da böylesine bir değişiklik şansını artırmaktaydı.

Komite ve onun bayraktarları yeni veliahtın, kendisini her türlü politikadan uzak tutuyormuş gibi gösteriyor ve hakkında kasten sadece aşk maceralarıyla ilgili laflar ettiriyorsa da, düşünce bakımından gerçekte kimin çocuğu olduğunu elbette ki biliyordu. O sırada ülkenin dümenini ellerinde tutanlar tahta çıkma sırasında, yasal olsun ya da olmasın bir değişiklik yapmayı istemekteydiler. Sırada Yusuf İzzettin gibi Abdülaziz'in oğlu olan Abdülmecit vardı ve bu şehzade onlar için çok daha uygundu. Abdülmecit

dünyayı gezmiş dolaşmış biriydi, ille de padişah olmaya pek meraklı değildi, hatta sarayın tüm geleneklerine karşı çıkarak oğullarına Viyana'da öğretim yaptırmıştı. Ne var ki ülkenin bu sıkıntılı durumunda, tahta geçme şuasında bir düzeltme yapmaya kalkışmak için, komite adamları kendilerine artık pek o kadar güvenemiyorlardı. Ancak böyle bir girişim yine de olanaksız değildi. Dolayısıyla da Vahidettin ne şekilde olursa olsun ortalığı bulandırmaktan kaçınmak zorundaydı. Onun, aralarında koımtenin dolgun aylıklı gözetleyicilerinin bulunduğu yakın çevresinde, hep uykulu bir çekingenlik göstermesi de bundandı.

Yolculuk olaysız başlayıp başkentin etkileme alam dışına çıkılınca, redingotlu sıska adamın birdenbire dili açılıvermişti. Mustafa Kemal'le çok yerinde seçilmiş sözlerle konuştu; refakatçisi olan otuz yedi yaşındaki generalin aslında kim olduğunu yola çıkılmazdan az önce öğrenmiş gibi davrandı ve onun Çanakkale savaşlarmdaki başarıları hakkında, kusursuz bir dille, çok övücü şeyler söyledi. Bu sefer gözünü alabildiğine açık tutuyor ve karşısındakini merakla inceleyen bakışlarla süzüyordu.

Bu yolculuk günlerinde yaptıkları uzun görüşmeler sırasında birbirlerine yakınlaşmak çabası gösteriyorlardı. Vahidettin hiç kuşkusuz, generalin üçler ve onların yandaşları karşısında yer almış bulunduğunu biliyordu; ayrıca Enver'den ve onun alabildiğine Almanya'ya bağlanmasından hoşlanmayan subay kitlesinin giderek çoğaldığının, bunla-

rm umutlarım Anafartalar kahramanına bağladıklanmn farkındaydı; kendisi de gelecekteki hükümet için ve komiteyle yapılması olası mücadeleyi kazanmak için güvenilir destek olarak yine onu düşünüyordu. Mustafa Kemal, kendi görüşüne göre ülkenin içinde bulunduğu felaketli durum hakkında veliahtı aydınlatmak, onu politikada yapmayı düşündüğü radikal yön değiştirme için kendi safına çekmek ve yakın bir geleceğin hükümdarım kendi istediği doğrultuda yönlendirmek yollarını aradı. Daha sonraları birbirlerinin amansız düşmanı olacak bu iki insanın, birbirlerini ilk kez yakından tanıdıkları sırada iyi anlaştıkları araştırılıyor. Nitekim Mustafa Kemal o günlerde sıkı fıkı olduğu Naci Paşaya şunları söylüyor: "Bu adamla, kendisinin gözünü açmak, sürekli yakınında bulunup sadakada desteklemek koşuluyla çok şeyler yapılabilir".

Alman genel karargâhını ziyaretleri, büyük bahar taarruzuna hazırlık yapıldığı zamana rastladı. Türkiye veliahtma, Almanya için olsun, müttefikleri için olsun, her şeyin yolunda gittiğine ve pek yakında başarılı şekilde kesin sonuca ulaşılacağına ilişkin güvence verildi. Mustafa Kemal bu genel, fakat besbelli Alman kanısma uygun açıklamaları yeterli bulmadı. Peşin inançlarla hareket etmeyen bir insan olduğundan, plânlanmış taarruzla bundan beklenen sonuç konusunda tam bir bilgi elde etmek istiyordu.

Türklere batı cephesindeki durumu anlatılırken, fırsattan yararlanarak doğrudan doğruya General Luden-

dorff 'a bir soru yöneltti: "En elverişli durumda, tasarlanan taarruzun hangi hatta ulaşabileceği düşünülüyor?"

Sorumlu komutan elbette ki plânlanmış askeri harekâtın haritalarını açıklayamazdı, açıklamaya da yetkili değildi. Böyle şeyleri bilmesi gereken Türk generaline hayretle baktı ve kısa bir süre düşündükten soma "Biz" dedi, "Kendimize göre kesinlikle belirlediğimiz noktaya karşı bir taarruz yapıyoruz. Bundan sonrasını olayların gelişmesi gösterecektir".

Kuşkusuz kaçamak bir cevaptı bu, fakat gerçek bir özü de içermekteydi. Görgülü bir subay olarak Türk generalinin bir taarruzda "belirli bir hatta" erişmenin değil, aksine düşmanı kesin sonuç alınacak yerde yenilgiye uğratmanın amaçlandığını bilmesi gerekirdi. Bu başarılırsa, o zaman daha sonraki harekât, ortaya çıkan yeni duruma göre düzenlenir. Fakat Mustafa Kemal önyargılarının etkisinde kalarak, bu cevabı tümüyle yanlış ve acemice söylenmiş bir söz gibi yorumlamıştır, bunu kendi yazdıklarından çıkarıyoruz: "General Ludendorff'un silâhlı kuvvetlerin yazgısını Tanrısal takdire bırakıyor görünmesi, bende, Enver ' in yaptığımız fedakârlıkların Almanya'nın yardımı sonunda parlak bir başarıyla taçlanacağı yolundaki düşüncesinin, çılgınca bir kuruntu olduğuna ilişkin kanıyı daha da güçlendirmişti".

İşin aslını araştırma çabası bizzat başkomutanın nezdinde de bir sonuç vermedi. Akşam yemeğinden sonra uzun bir sohbet sırasında, benzeri bir soruyu General von Hindenburg'a yöneltti: "Sayın Mareşal, büyük bir taarruza gi-

rişmeyi tasarlıyorsunuz, ancak bana öyle geliyor ki, buna pek fazla bel bağlamış da değilsiniz. Bana, yalnızca bana, şunu söylemek lütfunda bulunur musunuz: Bu taarruzda biraz iyimser bir tahminle hangi hedefe, hangi stratejik noktaya varmayı umuyorsunuz?"

"Bu büyük askerin bana ayrıntılı bilgi vermesini bekleyemezdim" diye anlatmasını sürdürüyor Mustafa Kemal. "Herhalde benim sorum karamsar bir ruh halinin ürünüydü, belki de imparatorluk sofrasında içtiğimiz nefis şampanyalar bana böyle bir şey sormak cüretini vermişti.

Mareşal Hindenburg söylediklerimi dikkatle dinler gibi göründü. Cevabı çok apaçık olduğu kadar, çok da nazikçeydi. Yambaşmda duran sigara sehpasma yönelerek "Ekselans" dedi, "Birpuromuahrsmız, yoksa bir sigaramı?" Soma da kendi eliyle bana bir sigara uzattı. Böylece her şeyi söylemiş oluyordu.

Kendisi daha ileri gidemediği için, devreye veliahtı soktu. O da imparatordan belirli konularda güvenceler istedi ve Türkiye'de Almanya'yla ittifakhakkmda resmi çevrelerden çok farklı şeyler düşünüldüğünü ima etti.

İmparatorun genel karargâhta Türk konuklara yaptığı bir ziyaret iadesinde, veliahd yine kendisine telkin edildiği şekilde kaygılarını dile getirdi; dilmaçlığım Naci Paşa-'nın yaptığı konuşmasını şöyle bitirdi: "Ülkem giderek artan ölçüde ağn darbelere uğramaktadır; şimdiye kadar da bunları durdurmak olanağı bulunamamıştır. Böyle giderse

Türkiye çökmek zorunda kalacaktır. Majestelerinin açıklamalarından bizim için öldürücü olan bu darbelerin önleneceği konusunda kesin bir güvence çıkaramadım. Acaba majesteleri bu bakımdan kaygılarımı giderecek güvenceler vermek lütfünda bulunabilir mi?"

"Bunun üzerine -burda yine Mustafa Kemal'in anlattıklarına dönüyoruz- Kayzer ayağa kalktı ve şöyle konuşta:

"Anlıyorum ki, Altes, sizin çevrenizde içinize kuşku tohumlan eken ve sizde güvensizlik duygulan uyandıran kimseler vardır. Mutlu bir sona ulaşacağımıza inancımızın tam olduğuna dair size güvence verebilirim. Bu sözüm sizi tatmin edecektir sanırım".

Veliahd tatmin olduğunu belirtir bir işaret yaptı, ama yine de kaygılarının giderilmiş olmadığını ima etti.

Kayzer ziyaretini bitirip kapıya yürüdü. Vahidettin ile Naci Paşa ardı sıra yürüdüler. Çıkış yerinde kayzerin sola dönmesi gerekiyordu. Onun hoşuna gitmediğimi hissettiğim için, kapının biraz ötesinde sağ tarafta durdum. Kayzer Veliahtm ve Naci Paşanm ellerini sıktı. Biraz uzakta duran bana bir an baktıktan soma yürümeye başladı.

Bana elini uzatmamıştı, bunda da haklıydı. Sadece veliahtm maiyetinden olan bir generalle vedalaşmak için, onun ayağma gitmesi elbette düşünülemezdi. Daha çok generalin Kayzer tarafından selâmlanmak şerefine ermek için biraz çaba harcaması gerekirdi. Görgü kurallarına aykrn düşen bu kusurumu itiraf ederim. Fakat neden böyle yaptığı-

mı bilmiyorum; kendimi dermansız, hareket yeteneğini yitirmiş ve dalgın hissediyordum.

Kayzer iki, üç adım atmıştı ki, döndü, bana doğru geldi: "Afedersiniz" dedi, "Sizinelinizi sıkmamıştım".

Elimi sıktı, bu çok ince ve çok lütufkâr hareketle kendimi pek yüceltilmiş hissettim".

Alışılmış olduğu üzere şeref konuğu cepheye de bir ziyarette bulundu. Bir ordu komutanlığında bir plân ve ön hatların gözden geçirilmesi amacıyla bir program hazırlanmıştı. Veliaht öngörülen programa uyarken, Mustafa Kemal Paşa -yaşma bakarak onun ancak bir alay komutam olabileceğini sanıyorlardı- bir Alman subayının refakatında yalnız başına yola koyuldu; haritaya bakarak seçtiği yerlere gitti; piyade siperlerini dolaştı; toplu bir görüş edinmek için, üzerine bir gözetleme yeri kurulmuş olan bir ağacın tepesine çıktı. Gezdiği cephe kesiminde kazandığı izlenime göre durum, ona hiç de genel karargâhta anlatıldığı gibi toz pembe görünmemişti.

Bu gezi Enver Paşa'nm, en zorlu muhaliflerinden birine, veliahta refakat etmesini önerdiğinde umduğu şeylerin büsbütün tersi bir sonuç vermişe benziyordu. Mustafa Kemal Almanya'ya inananlar safına geçmiş değildi. Savaş ortağı devlet ve onun askeri gücü hakkında 1918 yılında edindiği izlenim, Türkiye'nin İttifak devletlerinin yanında yer almakla, yanlış ata oynadığı yolundaki kanısını sadece biraz daha güçlendirmişti. Bu geziden sonra, belki de mut-

lu bir sona ulaşmz diye içinde zaman zaman duyduğu sese rağmen, bütün umudunu yitirmişti. Veliahta da aym görüşü aşılamıştı. Bu da hiç zor olmamıştı. Çünkü zaten eniştesi Damat Ferit Paşa'mn etkisi altmda bulunan Vahidettin, öteden beri bir İngiliz hayramydı; İngiltere'nin tükenmez kudreti ve tartışılmaz büyüklüğü onun için bir aksiyom, bir belirti olmuştu.

Dönüş şurasında Naci Paşa yol arkadaşına, veliahtın kendisini yaveri yapmak istediğini söyledi, fakat sarayda hizmet hoşlanacağı bir iş değüdi. Mustafa Kemal tahtta olacak değişiklikle, politikada da yeni bir yönleniş umut ediyordu, bunun için kendi görüşündeki adamların hükümdarın çevresinde bulunması yararlı olurdu. Bu balamdan Naci Paşa'yı çıkarları açısından uygun olacağı gerekçesiyle sarayda görev almaya razı etti.

Dostluğunu tam olarak kazandığını sandığı veliahtı ise döndükten hemen soma bir ordu komutanlığı istemeye, bu yolla da orduda sempati ve nüfuz kazanmak üzere harekete geçirmeye çalıştı. Fakat Vahidettin'in pısırıklığı yüzünden bir sonuç alamadı. Vahidettin kendisinden zaten kuşkulanan komite adamlarını kızdırmaktan korkmuş, padişah olma şansını son dakikada tehlikeye atmak istememişti.

İstanbul'a vardıklarından kısa bir süre soma Mustafa Kemal böbreklerinden hastalandı; Viyana'ya, ordaki doktorlara başvurmak üzere gitti ve uzunca bir tedaviden soma da kür yapmak için Karlsbad kaplıcalarına gönderildi. Sultan V

Muhammet'in 3 Haziran 1918'de öldüğünü ve Vahidettin'in VI. Muhammet adıyla tahta çıktığını orada öğrendi.

Kendisine gelen diğer haberler, olayların istediği doğrultuda geliştiğini göstermekteydi: İttihatçıların dostu olmayan Mareşal İzzet Paşa hünkâr başyaverliğine atanmıştı. O güne kadar başkomutan vekili olarak sınırsız yetkilere sahip bulunan Enver Paşa, bundan böyle sadece genelkurmay başkanı unvanını kullanacaktı. Bunlar güzel belirtilerdi. Çok geçmeden yakınlarından biri, kendisinin İstanbul'da bulunmasının mutlaka istendiğini telgrafla bildirdi. Büyük umutlarla yola çıktı; fakat Viyana'da gribe yakalanarak tekrar duraklamak zorunda kaldı, sonunda başkente vardı.

Kendisine dönüşünün Mareşal İzzet Paşa tarafından istenmiş olduğu söylenmişti. Bunu sorduğunda İzzet Paşa, hiç de belirgin olmayan bir cevap verdi. Gerçi böyle bir dilekte bulunmuşta, fakat bunu sadece Mustafa Kemal'in veliahtla olan iyi ilişkilerini bildiği ve aynı ilişkinin şimdi de padişahla sürdürülmesinin yararlı olacağım düşündüğü için istemişti.

İzzet Paşa'nm da onayını alarak padişahla özel bir görüşme istedi; isteği kabul edildi. Birkaç aylık bir ayrılıktan soma Vahidettin'i tekrar görecekti. Huzura girerken içinde gizli bir şüpheyle kendi kendine "Daha önce gezi sırasında davrandığı gibi mi davranacak?" diye sormaktaydı. Padişah onupek iltifatkâr şekilde karşıladı, kutlamasına teşekkür etti, ona sigara tatta. Mustafa Kemal eskiden oldu-

ğu gibi düşüncelerini açıkça söylemesine izin verip vermeyeceğini sordu.

"Hay hay, paşa, buyrun!"

General görüşlerini açıkladı: Ülkenin daha fazla felakete uğramasını önlemek, ancak politikada temelden değişiklik yapılmasıyla olanaklıdn. Soma da asıl amacım ortaya koydu: "Her şeyden önce orduya sahip ve egemen olmak zorunludur. Bizzat ordunun başına geçiniz ve beni de genelkurmay başkanlığına getiriniz".

Bu öneri karşısında Vahidettin, ilk karşılaşmalarında yaptığı gibi gözlerini yumdu. Soma da:

"Orduda sizin gibi düşünen başka generaller de var mı?" diye sordu.

"Elbette".

"Bu konuyu düşüneceğiz".

Görüşme sona ermişti.

Kısa bir süre soma ikinci bir görüşme için İzzet Paşa ile birlikte saraya çağrıldı. Bir karara varılmış olmalıydı herhalde. Fakat Vahidettin yine salangan durumunu sürdürmekteydi. Konuşmalar genel konulardan dışarıya çıkmadı ve hiçbir sonuç vermedi.

Yeni padişahın kararsızlıklar içinde yalpaladığı hissediliyordu. Mustafa Kemal'e görev verilmesi, üçlerin aym zamanda hiç kuşkusuz İtilaf devletleriyle barış görüşmelerinin derhal başlatılması sonucunu da verecekti. Fakat komite, yandaşı pek az olan bu genç generalden çok daha

güçlü değil miydi? Böylesine tehlikeli bir girişim, daha yeni kazanılmış tahtın elden gitmesine mal olabilirdi. Nitekim Sultan Murat da, Abdülhamit'ten önce, hükümdar olabilmenin safasım ancak üç ay sürebilmişti. En güvendiği adam, eniştesi Damat Ferit Paşa'mn da tavsiyesi aynı doğrultuda oldu. O da sadrazamlığa geçmek için uygun zamanı kolluyordu ve bu şansı tehlikeye atmaya hiç de niyeti yoktu. Vahidettin ayrı barış yapılmasından yanaydı; ancak Avusturya İmparatoru Kari'm, o sırada Paris ve Londra'da el altında yaptırdığı temasların sonuç vermediği de öğrenilmişti. Özellikle bu konuda komite adamları ağırlıklarını ortaya koyarak, hükümdarı caydırmayı başardılar. İttifaktan ayrılma zaten mazur gösterilmesi çok güç bir hareket olurdu, ülkeye de hiçbir yarar sağlamazdı. Üstelik böyle bir girişim için artık çok geç kalınmıştı.

Mustafa Kemal boş yere bekliyordu. Ne olacağım kestiremediği nice günlerden soma, bir defa daha görüşme isteğinde bulundu, fakat başbaşa bir görüşme olacaktı bu; huzura kabul olundu. Mustafa Kemal sözü dolaştırmadan hemen konuya girdi; o anda gerekli gördüğü şeyleri anlattı; bu sefer heyecanlıydı, acele ediyordu, isteklerinde diretiyordu ve reddedilmenin soğukluğunu hissediyordu. General giderek daha çok üsteleyince, padişah sözünü kesti. Aynı anda ikisi birden konuşuyordu. Mustafa Kemal hâlâ her şeyin boşuna olduğuna bir türlü inanmak istemiyordu. Derken padişahın kelimelerin üstüne basa basa şunları söylediğini işitti:

"Gereken şeyleri ben, Talât ve Enver Paşalarla görüştüm!"

General herşeyi anlamıştı, ayağa kalkıp vedalaştı. Dışarı çıkarken padişah yaveri Naci Paşayla sessizce bakıştılar, bu bakışma her şeyi anlatmaya yetmişti.

Başa geçmek amacıyla yapılan ilk deneme, başlangıçta o kadar umut verici olduğu halde, kendini buna ehliyetli gören için başarısızlıkla sona ermişti. Vahidettin'in ayağım böyle fazlasıyla sağlam basmak isteyişi ise ilerde tahtına mal olacaktı. O andan itibaren Mustafa Kemal'de, bu padişahtan hiçbir şey beklenmeyeceği kanısı kesinlik kazanmıştı. Onunla olunmuyorsa, ona karşı olunurdu. Nasıl ve ne şekilde, şimdi düşünülecek olan buydu.

Dışarıya hiçbir şey sezdirmeden, kesin eyleme geçilecek zamanın erginleşmesi sessizce beklenilmeliydi. Ne yapılabilirdi, henüz belli değildi, ama günün birinde elverişli bir ortamın meydana geleceğine, o zaman da gerekli olanın açığa vurulacağına güveni tamdı.

Böylece protokol gereği, cuma namazı selâmlık törenlerine katılmakla yetindi. İki hafta somaydı ki, yine bu vesileyle sarayın ön salonunda İzzet, Enver ve diğer paşalarla beklerken, padişah tarafından çağrıldı. Padişah üstün yetenekli generaline Suriye'de komutanlığı üstlenmesini önerdi. Cephe komutanlığı mı? Hayır, sadece bir ordu komutanlığı, hem de bir yıl önce meydan okurcasına başından ayrıldığı ordunun komutanlığı. Bu görev önerisi şimdi pek pohpohlayıcı bir kılıkta yapılıyordu, ancak doğrudan doğ-

rüya padişahın emri şeklindeydi; reddetmek çok güçtü, üstelik şimdi sırası da değildi. Bu atanışı teşekkür ederek kabul etmek zorunda kaldı.

Ön salona dönünce Enver'e rastladı, yüzündeki sevinç ifadesini saklıyamıyordu. Mustafa Kemal yanma giderek "Bravo, azizim, iyi iş başardınız!" dedi. "Beni adı var, kendi yok bir ordunun başına göndertmek emrini verdiniz; böylece herhalde şan ve şeref kazanılmayacak bir yere yollamış oldunuz. Çok güzel öç aldınız, kutlarım sizi!"

İki hasmın son karşılaşmaları oldu bu; birbirlerini bir daha hiç görmeyeceklerdir.

Suriye'deki durum gerçekten pek az umut vericiydi. Bağdat'ın geri alınmasından vazgeçilmiş ve ortaya yeni çıkan bir tehlikeye karşı koymak zorunda kalınmıştı. İngilizler güçlü bir orduyla, Mısır'dan Kutsal Topraklara doğru ilerlemekteydi. Kudüs ve Güney Filistin kaybedilmişti. General von Falkenhayn görevden alınmış, yerine Liman von Sanders gelmiş, İngilizlerin daha fazla ilerlemesini durdurmayı ve Filistin'in kuzeyindeki yerleri, zar zor da olsa, elde tatmayı başarmıştı. Fakat uzun süren direniş aylarında birlikleri elinin altında erimiş, alaylar ufalmış, ordular ordu denecek durumdan çıkmıştı. Çok acele gönderilmesi gereken takiye kuvvetleri gelmiyordu. Çünkü Enver Paşa, ülke dört bir yandan alev alev yanarken, en iyi kolordulardan birkaçını yeni fetihler yapmaya göndermişti. Bütün Türkleri bir bayrak altında toplamayı amaçlayan Turan ülküsünün peşin-

de koşarak, kapanmış bahtını yeniden açmak isteyen biri gibi gözleri hiçbir şey görmüyor, şimdi iç çalkantılarla felce uğramış bulunan Ruslardan Kafkas illerini geri almak istiyordu, bunu başarırsa o zaman Asyadaki Türk halklarına el uzatacaktı. Asıl bulunmaları gereken yerde bulunmayan bu birlikler bir maceraya atılmışlardı. Oysa bu arada İngilizler tam bir rahatlık içinde, bütün güçlerini yavaş yavaş toplayıp kesin zafere hazırlanmaktaydılar.

Ağustos 1918 ortalarına doğru Mustafa Kemal, Kuzey Filistin deki cepheye geldi. Emrine verilmiş olan orduyu gözden geçirdi; ordunun durumu kaygılarının çok üstünde bir perişanlıktaydı. Bir felâketin eşiğinde bulunulduğunu anlamak hiç de zor değildi. Üstelik bu felâketi önlemek için de yapılabilecek birşey yoktu. İçine düşülmüş olan duruma öfkelenmesi ve bir şeyleri düzeltmek için kendini fazla zorlaması, sağlığına tam anlamıyla henüz kavuşmamış komutanı yeniden hasta yatağına düşürdü. Uzunca bir süre ordusunu yataktan yönetmek zorunda kaldı. 18 Eylülde tekrar ayağa kalkabilecek duruma gelmişti. Aynı gün İngilizlerin çoktandır beklenen saldırısı, Türklerden on kat üstün kuvvetlerle başladı. Türk savunma noktalan kartondan evler gibi çöktü, bütün cephe boyunca geri çekilme başladı; bu çekilme az soma kaçmaya dönüştü. Bir yandan İngiliz süvari birlikleri, öte yandan Arap bedevîlerce kovalanan Türk ordulan büsbütün çözüldü.

Ancak 400 kilometre kuzeyde, Halep dolayında Li-

man von Sanders geri akan seli durdurabildi. Türk ordusundan arta kalan ve artık birbirine karışmış tümenler, bir zamanların 7. Ordu Komutam General Mustafa Kemal'in emrine verildi, kendisi ayrıca Halep'in ve Kuzey Suriye'nin savunmasıyla da görevlendirildi.

Yaklaşan ingilizlere başlangıçta Halep'in güneyindeki tepelerde karşı durmayı başardı. Fakat bu sırada ayaklanmış bedeviler kente girdiler. Geceleyin yapılan ve Mustafa Kemal'in de bizzat katılmak zorunda kaldığı sokak savaşlarından soma bedeviler kentten dışarı atıldılar. Fakat her an için arkadan tekrar gelebilecek bu tehlike karşısında Halep'i elde tutmanın artık bir anlamı yokta. Sayılan çok azalmış savunucular biraz daha geri çekilmek zorunda kaldılar. Küçükasya'nm sınır dağlarının hemen güneyinde Mustafa Kemal Paşa bir hat çizdi ve birliklerine şu emri verdi: "Düşman bu hattı geçmeyecektir!"

Ve düşman gerçekten de bu hattı asla geçemedi. İngilizlerin üstüste yinelediği saldınlar, kalkıştığı bütün hücumlar püskürtüldü. Türkler için bu savaş, büyük Dünya Savaşı'mn son perdesiydi.

Mustafa Kemal'in her ne pahasma olursa olsun asla terkedilmeyeceği emrettiği hat, bugünkü Türkiye'nin sınırları olmuştur.

Mustafa Kemal, 1906'da Beyrut'ta arkadaşlarıyla birlikte.

Mustafa Kemal, 1911'de Derne'de.

Mustafa Kemal, Çanakkale Savaşı sırasında Trakya istasyonunda.